

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. Eşref BUHARALI Özel Sayısı/ Special Issue Dedicated to Prof. Dr. Eşref Buharalı,
Kasım/November 2024, ss. 91-108.

Geliş Tarihi–Received Date: 06.10.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 06.11.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

TARİHİ KAYNAKLAR IŞIĞINDA SÂMÂNÎ AİLESİNİN MENŞEİ

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1545053>

 YUNUS EMRE TANSÜ* - ÖMER ÇİFTÇİ**

ÖZ

Menşe konusu, Orta Çağ'da var olmuş her devletin çok önem verdiği bir konu olmuştur. Kimi devletler soylarını hanlara dayandırmak suretiyle yüceltmeye çalışırken kimi devletler ise uhrevî rüyalar üzerinden bunu yapmaya çalışmışlardır. Menşe araştırmaları, metodolojik açıdan bakıldığında zaman, Tarih çalışmalarının en güçlü alanlarından biri olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle Orta Çağ'da var olmuş devletlerin siyasî ve askerî faaliyetlerini anlatan kaynakların birbirlerinin arasındaki tutarsızlıkları ve kronolojik açıdan birbirlerine uymamaları, Orta Çağ'da hüküm sürmüş hanedanların menşei konusunu araştırmayı daha da zorlaştırmaktadır. Bu devletlerden birisi de hiç şüphesiz Sâmânî Devleti'dir. Hicri üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerine hükmeden Sâmânîler, bu toprakların siyasî, sosyal ve kültürel gelişim tarihinde değerli bir role ve özel bir yere sahiptir. Tarihi kaynaklarda kendilerine atfedilen şecerelere dayanılarak birçok batılı tarihçi tarafından bu hanedanlık İran menşeli bir devlet olarak kabul edilmiştir. Ancak sadece bu şecerelere dayanılarak çıkarılan bu varsayımın, ailenin ortaya çıktığı şehir ve yerleşim yerleri, dini inanışları, Türklerle olan yakınlıkları ve kaynaklarda kendilerini Türk olarak gösteren emarelerde dikkate alınarak yeniden incelendiğinde doğru olamayacağı ortaya çıkmaktadır. Sâmânî ailesinin erken dönem tarihleri hakkında bilgi veren Mahmûd b. Amîr Velî, Abdülkerîm b. Muhammed Sem'ânî ve Yâkût el-Hamevî gibi müellifler tarafından zikredilen Cabba Han adlı kişinin mensup olduğu millet, hâkimiyet kurduğu yerler, dini durumu ve zikrettiğimiz müelliflerin doğrudan veya dolaylı yoldan onun Sâmânî ailesi ile olan bağlantısına değinmeleri, bizlere Avrupalı tarihçilerin görüşlerinin aksine Sâmânî hanedanın Türk kökenli bir millet olduğunu göstermektedir. Batılı tarihçilerin ısrarla Behrâm Çübîn'i Sâmânîler'in atası olarak göstermelerinin sebebi, bu devletin Türk kökenli bir hanedan göstermeme çabalarından ileri gelmektedir. Ancak Behrâm Çübîn ve Caban Han adlı kişilerin siyasî faaliyetleri ve yaşam tarzları göz önüne alındığında, Sâmânî ailesinin Behrâm Çübîn ile bir alakasının olmadığı aksine Türk kökenli bir yönetici olan Cabba Han'a daha yakın oldukları ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, İbn Miskeveyh ve Muhammed b. Ahmed el-Makdisî gibi Orta Çağ'ın önemli müelliflerin eserlerinde Sâmânî ailesini Türk kökenli bir hanedan olarak gösteren emareler zikretmeleri, onların Türk menşeli bir aile olduklarını daha da net bir şekilde göstermektedir. Ancak ailenin Türk menşeli bir millet olduğuna dair daha sağlam ifadelerin olduğu batılı tarihçiler tarafından her ne kadar kabul görülse de Sâmânîler İran menşeli bir millet olarak kabul etmekte ısrarcı davranmışlardır. Bundan dolayı söz konusu bahsin, kaynaklar tarafından desteklenerek doğru bir bakış açısıyla ve her yönden yeniden değerlendirilip incelenmesi, Türk-İslâm tarihi çalışmaları açısından büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmamızda, kendilerine çağdaş ve sonraki Türk devletlerine siyasî, kültürel ve dini alanlarda öncülük etmiş Sâmânî Devleti'nin İslâmiyet'i kabul süreçleri, kendilerine atfedilen şecereler, birtakım kaynaklarda ailenin Türk soylu olduklarına dair nakledilen ifadeler, Türkler ile olan münasebetleri ve yerleşim yerleri konuları üzerinde durularak, ailenin menşe konusu açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sâmânîler, Menşe, Cabba Han, Behrâm Çübîn, Türk, İran, Türk-İslâm Devletleri.

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE, E-Posta: ytansu@gmail.com, **ORCID ID:** 0000-0002-6183-5306.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Gaziantep/TÜRKİYE, E-posta: omerciftci99@icloud.com, **ORCID ID:** 0000-0002-8057-4615.

THE ORIGIN OF THE SAMANI FAMILY IN THE LIGHT OF HISTORICAL SOURCES

ABSTRACT

The issue of origin has been an issue that every state that existed in the Middle Ages attached great importance to. While some states tried to glorify their ancestry by basing it on the khans, some states tried to do this through otherworldly dreams. From a methodological point of view, origin studies stand out as one of the most difficult areas of History studies. In particular, the inconsistencies between the sources describing the political and military activities of the states that existed in the Middle Ages and their chronological inconsistency make it even more difficult to investigate the origin of the dynasties that ruled in the Middle Ages. One of these states is undoubtedly the Samani State. The Samanids, who ruled the regions of Mawarannehir and Khorasan in the third and fourth centuries of the Hijri, have a valuable role and a special place in the history of the political, social and cultural development of these lands. Based on the genealogies attributed to them in historical sources, this dynasty has been accepted by many western historians as a state of Iranian origin. However, it becomes clear that this assumption, which is based only on these genealogies, cannot be correct when it is re-examined by taking into account the cities and settlements where the family originated, their religious beliefs, their affinity with the Turks, and the signs that show them as Turks in the sources. The nation to which Jabba Khan, who is mentioned by authors such as Mahmud b. Amir Wali, Abd al-Karim b. Muhammad Sam'ani and Yakut al-Hamawi, who provide information about the early history of the Samani family, belonged to, the places where he ruled, his religious status, and the direct or indirect connection of the authors we have mentioned with the Samai family, show us that the Samanid dynasty was a nation of Turkish origin, contrary to the views of European historians. Western historians who persistently point to Bahram Chobin as the ancestor of the Samanids are due to the efforts of this state not to show a dynasty of Turkish origin. However, considering the activities and lifestyles of people named Bahram Chobin and Jabba Khan, it shows that the Samani family had nothing to do with Bahram Chobin, on the contrary, they were closer to Jabba Khan, a ruler of Turkish origin. On the other hand, Rashid al-Din Fazlullah al-Hemadani, Ibn Miskewayh and Muhammad b. Ahmed al-Maqdisi the fact that important historians of the Middle Ages, such as, cite indications in their works that show the Samanid family as a dynasty of Turkish origin, shows even more clearly that the family was an Iranian nation and a family of Turkish origin. However, although it is accepted by western historians that there are more solid statements that the family is a nation of Turkish origin, they insisted on accepting the Samans as a nation of Iranian origin. For this reason, it is of great importance for Turkish-Islamic history studies to re-evaluate and examine the bet in question from a correct perspective and in every aspect, supported by the sources. In this study, the origin of the family will be tried to be explained by focusing on the acceptance processes of the Samani State, which led the contemporary and later Turkish states in political, cultural and religious fields, the genealogies attributed to them, the statements that the family was of Turkish descent in some sources, their relations with the Turks and their settlements.

Keywords: Samanids, Origin, Jabba Khan, Bahram Chobin, Turkish, Iranian, Turkish-Islamic States.

GİRİŞ

Bilindiği üzere Orta Asya'nın, Orta Çağ döneminde özel bir yer, IX. yüzyılın ortalarından XI. yüzyılın hemen başlarına Buhara olmak üzere, Horasan ve Mâverâünnahir gibi önemli bölgelerin yöneticiliğini yapan Sâmânîler'e aittir. Tarihi kaynaklarda Sâmânîler'in, siyasi, askerî, kültürel ve ekonomik durumları hakkında değerli bilgiler bulunmaktadır. Ancak kaynakların birbirlerinin arasındaki tutarsızlıkları ve kronolojik hataları olmasından dolayı ailenin menşei hakkında net bir sonuca varıldığı söylenemez. Hâlâ belirsizliğini korusa da modern tarihçilerin birçoğu bu ailenin İran kökenli bir hanedanlık olduğu ve Sâsânîler'in soyundan geldikleri konusunda ortak bir fikirde buluşmuşlardır.¹ Buna karşın Sâmânîler'in Türk kökenli bir millet olduklarına dair

¹ P. M. Sykes, *History of Persia*, London 1915, s. 87; C. Edmund Bosworth, "Sâmânîds", *EI*, VIII, Leiden 1995, s. 1025-1026; a.mlf., "The Sâmânîds", *The Islamic Dynasties*, Edinburgh 1996, s. 101; Edward G. Browne, *A Literary History of Persia*, IV/I, Cambridge 1956, s. 352; Stanley Lane-Poole, *The Mohammedan Dynasties (Chronological And Genealogical Tables With Historical Introductions)*, London 1894, s. 131; Richard N. Frye, "The Samanids", *CHIr.*, IV, Cambridge 2008, s. 136; a.mlf., *The History of Bukhara*, Cambridge 1954, s. 35; V. F. Büchner, "Sâmânîler", *IA*, C. X, İstanbul 1966, s. 140; Peter B. Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, Wiesbaden 1992, s. 192; Carl Brockelmann, *History of The Islamic Peoples*, New York 1960, s. 165; A. Sh. Shahbazi, "Bahram VI Çobin", *EIr*, III, London 1988, s. 514-522; Abbas İkbâl-i Âştivânî, *Târîh-i İrân*, Tahran 1972, s. 138. Karşıt görüşler için bk. Shamsiddin Kamoliddin, *The Samanids (The First Islamic Local Dynasty in Central Asia)*, Saarbrücken 2011; Aydın Usta, *Türkler ve İslâmiyet (İlk Müslüman Türk Devleti: Sâmânîler)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, s. 129-172; a.mlf., *Türklerin İslâmlaşma Serüveni: Sâmânîler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s. 55-72; Nazmiye Togan, "Peygamberin Zamanında Şarkî ve Garbî Türkistanı Ziyaret eden Çinli Budist Rahibi Hüen-Çang'ın bu Ülkenin Siyasi ve Dini Hayatına Alt Kayıtları", *İslâm Tetkikleri Dergisi*, 4(1-2), 1956, s. 61-64; Zeki V. Togan, *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, Enderun Yayınları, İstanbul 1982, s. 112, n. 939; Şemsettin Günaltay, "İslâm Dünyasının İnhitâtı Sebebi Selçuk İstilası Mıdır?", *Belleten*, 2(5-6), 1938, s. 76-78; Hasan Kurt, "Devlet Kurma Sürecinde Sâmânîoğulları", *AÜİFD*, 44(2), 2003, s. 110-112.

kaynaklarda bulgular yer almıştır.² Bundan dolayı Sâmânîler'in menşei araştırılırken bilhassa kaynakların detaylı bir şekilde incelenmesi ve doğru bir sonuca varılması Türk-İslâm devletleri tarihi çalışmaları için büyük bir önem arz etmektedir.

IX-XVI. yüzyıl Orta Çağ müellifleri tarafından kaleme alınan coğrafi ve biyografik Arapça ve Farsça eserlerin birçoğunda Sâmânîler hakkında değerli bilgiler bulunmaktadır.³ Moğollardan sonra kaleme alınmış birtakım eserlerde de Sâmânîler hakkında bilgiler de mevcuttur.⁴ Hanedanın siyasi, askerî ve kültürel tarihi hakkında malumatlar veren bu kadar çok kaynak olduğu halde şecereleri hakkında net bir sonuca varamamamızın önemli sebeplerinden biri, İslâmiyet'i kabul ettikleri süreçte yaşanan boşluk evresidir. Şöyle ki, Sâmânîler'in döneminde yaşamış ve onları yakinen tanıyan hanedanın saray tarihçisi olan Nerşahî, *Târîhu Buhârâ* adlı eserinde ailenin ilk atası olarak kabul edilen Sâmânîhudât'ın, Emevî valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî'nin yardımcılarından etkilenerek Müslümanlığı kabul ettiğini nakletmiş⁵ ve daha sonra Emevîler'in yıkılışına kadar Sâmânî ailesi hakkında herhangi bir malumat vermemiştir. Bu sessizlik evresi ta ki Emevîler'in yıkılıp Abbâsî Devleti'nin kurulması ile sona ermiştir. Sâmânîler'in menşei ile ilgili çalışmaları bulunan Orta Çağ profesörü Aydın Usta'ya göre Nerşahî'nin Sâmânî ailesi hakkında malumat vermemesinin ana sebebi, Emevîler'in güttükleri mevâlî politikasından kaynaklıdır. Usta'ya göre mevâlî politikasına göre Arap olmayan bir kişi Müslümanlığa geçtiği zaman kendisi ve kabilesi bir Arabın himayesine girer yani mevlası olurdu. Buna göre Sâmânî ailesi Esed b. Abdullah el-Kasrî'nin öncülüğünde Müslümanlığı kabul ettiği için, onun mevlası durumuna geldikleri öne sürülebilir. Böylece bir kişinin mevlası konumuna giren aile, bir devlet kurma ya da bölgede söz sahibi olamayacağından dolayı siyasi bir adım atamamışlardır.⁶ Ancak erken dönem Sâmânî Devleti tarihi hakkında önemli bilgiler verdiğini düşündüğümüz Nerşahî'nin, ailenin menşei zikretmemesinin sebebini doğrudan Emevî Devleti'nin uyguladığı mevâlî politikasından dolayı olduğunu kabul etmemiz, kanımızca yetersiz bir sebep olarak gördüğümüz gibi müellifin bu sebepten ötürü sessiz kalmış olması pek de muhtemel değildir. Mesela Emevî Devleti'nden yaklaşık 250 yıl sonra Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da hüküm sürmüş olan Gurlular'ın menşei konusu da hâlâ belirsizliğini korumaktadır. Üstelik Gurlular'ın saray tarihçisi olan ve eserinde birçok devletin şecerelerini vermiş olan Minhâc-ı Sirâc Cüzcânî dahi Gurlular hakkında net bir şecere zikretmemektedir. Sâmânîler'in menşei erken dönem tarihçileri tarafından zikredilmemesinin temel sebebi ailenin henüz bölgede siyasi bir varlık gösterememelerinden kaynaklıdır. Dolayısıyla hanedanın ilk ataları haklarında çağdaş sayılabilecek pek bir kaynağa sahip değiliz. Ancak ailenin en üst şeceresindeki Sâmânîhudât'ın torunları Nûh, Ahmed, Yahyâ ve Ebü'l-Fazl İlyas gibi onların soyundan gelenler iktidara ve şöhrete kavuşunca çağdaş ve sonraki dönem yazarları tarafından kroniklere yazılmaya başlanmıştır. Yani asıl mesele burada Sâmânîler'in ilk dönemlerinde tanınmamış olmalarından kaynaklı dönemin kroniklerinde çok sonradan zikredilmeye başlanmış olmalarıdır. Sâmânîler hakkında en erken bilgi veren Nerşahî ancak ailenin ilk hükümdarı I. Ahmed'ten yüz elli yıl sonra yani I. Nûh döneminde eserini kaleme almış ve bu hükümdara taktim etmiştir.⁷ Öte yandan ailenin ilk üyesi Sâmânîhudât ile I. Nûh arasındaki zaman farkını düşündüğümüzde Sâmânîhudât'ın önce atalarının kimler olduklarını dahi unutmış olmaları yüksek muhtemeldir. Sonuç olarak ailenin üst şeceresindeki kişilerin kendileri hakkında herhangi bir eser ortaya koymamaları veya kendileri ile

² Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fi Marifeti'l-Ekâlîm*, nşr. M. J. de Goeje, Leiden 1906, s. 358; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem ve Te'âkübü'l-Himem*, VII/I, nşr. ve ing. trc. H. Frederick Amedroz ve D. Samuel Margoliouth, London 1920, s. 140-141; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-Tevârih: Gazneliler Tarihi*, II/4, nşr. Ahmed Ateş, Ankara 1999, s. 3.

³ Nerşahî, *Târîhu Buhârâ*, nşr. Muhammed Takî Müderris-i Razavî, Tahran 1984, s. 81; İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil fi't-Târih*, XIII/VII, nşr. C. J. Tornberg, Leiden 1863, s. 192; Minhâc-ı Sirâc Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, II/I, nşr. Abdülhay Habîbî-i Kandeherî, Qetta 1949, s. 201; Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, nşr. Abdülhüseyn Nevâî, 1387 hş., s. 376; Gerdizî, *Zeynü'l-Ahbâr*, nşr. Abdülhay Habîbî, Tahran 1363 hş., s. 319; Abdülkerim b. Muhammed Sem'ânî, *el-Ensâb*, X/VII, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, Beyrut 1980, s. 12; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, XXVII/XXVI, nşr. Kâmil Salmân al-Jubûri ve Mahdi al-Naim, Beyrut 2010, s. 81; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ fi Sunâ'ati'l-İnşâ*, XIV/IV, nşr. Muhammed Abdürresûl İbrâhim, Kahire 1914, s. 446; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Târîhi'l-Beşer*, II/I, nşr. Mahmûd Deyyûb, Beyrut 1997, s. 369; İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, II/I, nşr. Ahmed Rifat el-Bedrâvî, Beyrut 1970, s. 354; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, XII/III, nşr. Dârü'l-Kütübü'l-Misriyye, Kahire 1932, s. 83; Ahmed b. Abdülvehhâb Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, XXXIII/XXV, nşr. Abdel Macid Tarhani, Beyrut 2004, s. 200; Şebânkâreî, *Mecmau'l-Ensâb fi't-Tevârih*, nşr. Âga Mir Hâşim-i Muhaddis, Tahran 1984, s. 23; Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târîh-i Beyhak*, nşr. Ahmed Behmenyâr, Tahran 1938, s. 68; Kadî Ahmed Gaffârî, *Târîhi Cihân-ârâ*, nşr. Hasan-ı Nerâkî, Tahran 1342 hş., s. 98; Beyzâvî, *Nizâmü't-Tevârih*, nşr. Seyyid Mansûr, Haydarâbâd 1930, s. 62; Benâkîti, *Târîh-i Benâkîti*, nşr. Ca'fer Şuâr, Tahran 1348 hş., s. 218; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, VI/IV, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, Haydarâbâd 1966, s. 148; Bîrûnî, *el-Âsârü'l-Bâkiye Ani'l-Kurâni'l-Hâliye*, nşr. C. Eduard Sachau, Leipzig 1878, s. 39; Necmeddin Neseffî, *el-Kand fi Zikri Ulema-i Semarkand*, nşr. Yûsuf el-Hadî, Tahran 1999, s. 65; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhi*, II/I, nşr. Seyyid Mahmûd Horasânî, Meşhed 1341 hş., s. 274; Cemâl-i Karşî, *Mülhakatü's-Surâh*, nşr. Ş. H. Vahidov ve B. B. Aminov, Almatı 2005, s. CXXXIX; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, VI/III, nşr. F. Wüstenfeld, Leipzig 1868, s. 13; Anonim, *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, nşr. Menûçîhr-i Sütüde, Tahran 1983, s. 89; Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm*, s. 358; İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, nşr. M. J. de Goeje, Leiden 1889, s. 40; İbn Havkal, *Süretü'l-Arz*, nşr. J. Heindrik Kramers, Leiden 1938, s. 472.

⁴ Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VII/IV, nşr. Abbas Pervîz, Tahran 1338 hş., s. 30; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, IV/II, nşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, Tahran 1380 hş., s. 353; a.mlf., *Düstürü'l-Vüzerâ*, nşr. Saîd-i Nefisî, Tahran 1317 hş., s. 107.

⁵ Nerşahî, *Târîhu Buhârâ*, s. 81.

⁶ Usta, *Türkler ve İslâmiyet*, s. 133.

⁷ Sebâhattin Samur, "Nerşahî", *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 562.

çağdaş olan tarihçiler tarafından zikredilmemeleri, Nerşahî'nin ailenin şeceresi hakkında sessiz kalmasına sebep olmuş en önemli etmen olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Kaynaklarda Sâmânîler'in Ortaya Çıkışı ve İslâmiyet'e Geçiş Süreçleri

Sâmânîler yaklaşık 130 yıl boyunca Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinde hüküm sürmüş, İran ve Turan'ı ayıran tampon bir devlet olmuştur. Sâmânîler'in şüphesiz kabul edilen ilk atası Sâmânhudât'tır. Ona Sâmân denilmesinin sebebi, bir köy kurmuş olması ve bu köye Sâmân Köyü denmesinden kaynaklıdır.⁸ Sâmânhudât, VIII. yüzyılın ilk çeyreğinde muhalifleriyle girdiği çatışmalarda başarısız olunca Belh'den kaçarak Merv'de bulunan Esed b. Abdullah el-Kasrî'nin⁹ yanına sığınmıştır. Esed b. Abdullah el-Kasrî, ona karşı misafirperver davranarak bütün ihtiyaçlarını karşılamıştır.¹⁰ Sâmânhudât, el-Kasrî'den düşmanları konusunda da yardım talep etmiştir. Muhtemelen kendisine muhalif olan kişiler Belh civarında oturan Türgişler'dir.¹¹ Düşmanları konusundaki yardım isteğini de geri çevirmeyen el-Kasrî, çok geçmeden Sâmânhudât'ın muhaliflerinin bozguna uğratarak Belh şehrini tekrardan ona teslim etmiştir. Sâmânhudât, kendisine yapılan bu iyiliklerden çok etkilenmiş ve Esed b. Abdullah el-Kasrî'nin sayesinde İslâmiyet'i kabul etmiştir.

Sâmânîler'in İslâmiyet'i kabul süreci ve tarih sahnesine çıkış zamanları hakkında, ailenin menşei meselesi gibi birtakım ihtilaflar bulunmaktadır. Kaynaklar, Sâmânîler'in Halife Me'mûn'un zamanında ön plana çıktıklarını anlatırken, Sâmânhudât dönemi ve Müslüman olma süreçleri ile ilgili pek bir bilgi nakletmemişlerdir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bunun temel sebebi, siyasi arenaya çıktıkları tarihten çok sonra tarih kitaplarına yazılmış olmalarıdır.

Sâmânîler'in Müslüman olma süreci hakkında kaynaklarda iki ayrı görüş bulunmaktadır. Bunlar Nerşahî'nin *Târîhu Buhârâ* ve Gerdîzî'nin *Zeynü'l-Ahbâr* adlı eserlerinde nakledilmiştir. *Zeynü'l-Ahbâr* adlı eserin müellifi Gerdîzî, Nerşahî'den farklı olarak Sâmânîler'in Halife Me'mûn'un Horasan valiliği sırasında onun vasıtasıyla Müslüman olduklarını nakletmektedir.¹² Ancak, Gerdîzî'nin verdiği bu malumata şüpheyle yaklaşılması gerektiğini düşünmekteyiz. Şöyle ki, Me'mûn halife olmadan önce babası Hârûnürreşîd¹³ tarafından 802 yılında Horasan valisi olarak tayin edilmiştir.¹⁴ Sâmânhudât'ın Horasana gelişinin ise 724-727 yılları arasında olduğu tahmin edilmektedir. Esed b. Abdullah el-Kasrî'nin valiliği de bu yıllara denk gelmektedir.¹⁵ O halde Sâmânîler'in Esed b. Abdullah el-Kasrî zamanında Müslüman oldukları açıktır. Ayrıca Sâmânhudât'ın Esed b. Abdullah el-Kasrî'nin kişiliğinden, yardımlarından ve onun eli ile Müslümanlığı tanıdığından dolayı bir oğluna Esed ismini koyduğunu da bilmekteyiz.¹⁶ Gerdîzî'nin böyle bir rivayette bulunmasının yüksek muhtemel sebebi Sâmânîler'in İslâm dinini kabul etmelerine vesile olan kişilerin konumlarıdır. Müellifin bir taraftan Halife diğer taraftan vali olan bu kişilerden, elbette konum gereği Sâmânîler'in Müslüman olma sürecini Halife olan kişiye yaslamış olması olağandır. Ayrıca Emevîler'in güttükleri mevâlî politikası ve birçok tarihi olay hasebiyle, kendilerine çağdaş ve bir sonraki dönem devletleri tarafından pek de hoş karşılanmayan bir hanedan olduğunu da hatırlamamızda yarar vardır. Halife Me'mûn'nun mensup olduğu Abbâsî Devleti kendi soylarının Hz. Peygamber'den geldiğini söyleyerek bölgedeki devletler nezdinde büyük bir saygınlık elde etmeyi başarmışlardır. Öyleyse bütün bu bilgileri topladığımızda çıkacak en açık sonuç, Sâmânîler'in saygınlığını artırma çabası olduğudur. Bilerek yahut bilmeyerek Gerdîzî'nin verdiği bu malumata şüpheyle yaklaşılması gerektiği ortadadır. Bundan dolayı Gerdîzî'nin verdiği nakil zaman farklılıkları, dönem şartları ve Emevî-Abbâsî devletlerinin arasındaki saygınlık çerçevesinde bakıldığında Nerşahî'nin verdiği nakle göre zayıf kalmıştır. Öyle ki Nerşahî'nin verdiği malumat Gerdîzî'ye göre daha akla yatkın ve dönemin şartları bakımından daha elle tutulurdur.¹⁷

⁸ Nerşahî, *Târîhu Buhârâ*, s. 81.

⁹ Esed b. Abdullah el-Kasrî, Emevîler'in Horasan valilerinden biridir. Siyasi faaliyetleri ve hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Abdülkerim Özeydin, "Esed b. Abdullah el-Kasrî", *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 365.

¹⁰ Nerşahî, *Târîhu Buhârâ* adlı eserinde, Esed b. Abdullah el-Kasrî'nin misafirperverliği hakkında şu bilgileri zikretmektedir: "Derler ki o, hayırsever ve cömert bir adam idi. O kadar düşünceli idi ki, o taraftaki (Horasan bölgesindeki) eski büyük ailelere bakıp gözetiyor, ister Arap, isterse Acem olsun asil insanlara iyi davranıyordu" (Nerşahî, *Târîhu Buhârâ*, s. 81).

¹¹ Kamoliddin, *Samanids*, s. 8.

¹² Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 322.

¹³ 786-809 yıllarında hüküm süren Abbâsî halifesidir. Asıl adı Hârûn olmakla beraber Bizans Devleti'ne karşı gösterdiği siyasi ve askeri başarıları sayesinde babası Halife Mehdi-Billâh tarafından kendisine "Reşîd" lakabı verilmiş ve bu tarihten itibaren Hârûnürreşîd ismi ile anılmıştır. Geniş bilgi için bk. Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd", *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, s. 258-261.

¹⁴ Nahide Bozkurt, "Me'mûn", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 101.

¹⁵ Esed b. Abdullah el-Kasrî, Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik tarafından Müslim b. Saîd b. Eslem'in yerine Horasan valiliğine 724 yılında tayin edilmiştir. bk. Yakûbî, *Târîhu'l-Yakûbî*, II/II, nşr. Abdülemîr Mühennâ, Beyrut 1993, s. 247; İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, XXXI/IV, nşr. Rûhiyye en-Nehâs v.dğr., Dimaşk 1987, s. 322; G. R. Hawting, *The First Dynasty of Islam*, London-New York 2000, s. 87; V. V. Barthold, "Esed", *IA*, C. IV, İstanbul 1978, s. 368; Özeydin, "Esed b. Abdullah", s. 365.

¹⁶ Nerşahî, *Târîhu Buhârâ*, s. 82, 104.

¹⁷ Sâmânîlerin Esed b. Abdullah el-Kasrî döneminde Müslümanlığı kabul ettikleri Şemsettin Günaltay tarafından da desteklenmektedir. bk. Günaltay, "İslâm Dünyasının İnhitâtı", s. 78.

2. Sâ mânîler'in Kaynaklarda Nakledilen Şecereleri

Sâ mânîler'in İran asıllı olduğuna dair iddiaların başlıca sebeplerinden biri, kaynaklarda Sâ mânîler'e atfedilen şecereler olmuştur. Sâ mânîler hakkında en güvenilir müelliflerden biri olarak gördüğümüz Nerşahî, *Târîhu Buhârâ* adlı eserinde ailenin nasıl ortaya çıktığını ve ilk atalarının Behrâm Çübîn olduğunu nakletmektedir. Ancak müellif, ailenin Behrâm Çübîn ve Sâ mânîhudât arasındaki aile üyeleri ile alakalı herhangi bir soy kütüğü kaydetmemektedir. Nerşahî'nin bu eksikliği diğer Orta Çağ müellifleri tarafından tamamlanmıştır. Ailenin menşei ile ilgili bilgiler İbn Havkal, Gerdîzî, Bîrûnî, İbnü'l-Esir, Hamdullah el-Müstevfî el-Kazvîni, Ahmed b. Abdülvehhâb Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs el-Kalkaşendî, Necmeddin Nesefî, Yâkût el-Hamevî, Sem'ânî, İbn Fazlullah el-Ömerî, Ebü'l-Fidâ, Kadî Ahmed Gaffârî, İbn Mâkûlâ, Fasîh-i Hâfî ve Cemâl-i Karşî'nin eserinde mevcuttur.¹⁸ Sâ mânî ailesine atfedilen şecerelerin ortak özelliklerinden biri de ailenin ilk üyesi olarak Behrâm Çübîn'in gösterilmesidir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına Behrâm Çübîn'in kim olduğuna ve faaliyetlerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Askerî meziyetleri ve cesareti sayesinde efsanelere konu olmuş Behrâm Çübîn, VI-VII. yüzyıllarda hüküm sürmüş Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev'e bağlı bir ordu kumandanı idi. Tam tarihi belli olmamakla beraber Rey şehrinde dünyaya geldiği düşünülmektedir. Mensup olduğu Eşkani¹⁹ ailesi, İran'ın yedi büyük sülalesi olan Part asıllı Mihrani aşiretindedir.²⁰ Partlar, bugün Türk olarak kabul edilen İskitlere bağlı göçebe Dahae boylarına mensup idiler.²¹ Asıl adı Behrâm²² Mehrbandak olmasına karşın, İranlı araştırmacı Shahbazi'ye göre uzun ve ince fiziği ona Çübîn lakabını kazandırmıştır.²³ Buna karşın Alman araştırmacı Wolff Fritz, Çübîn isminin Orta Farsça'da kuzgun, karga anlamına geldiğini nakletmektedir.²⁴ Wolff Fritz'e paralel olarak Fransız Sinolog Edouard Chavannes de Farsça da Çübîn isminin karga manasına geldiğini aktarmaktadır.²⁵ Babası, Behram Guştasp²⁶ olarak bilinse de Ali b. Hüseyin Mesûdî, bu isimden farklı olarak Çübîn b. Meylad ismini zikretmektedir.²⁷

Behrâm Çübîn, Sâsânî imparatorluğu içerisinde zamanla farklı görevlerde rol almıştır. Ona asıl ününü kavuşturmuş olay, Sâsânî ülkesinin doğu tarafından gelen Türk akınlarını durdurmak olmuştur. Hatta öyle ki durdurmakla kalmamış Belh şehrini dahi ele geçirmeyi başarmıştır. Behrâm Çübîn bu başarılarından sonra Sâsânî ordusunda önemli bir makam elde etmiştir. Ancak Behrâm Çübîn'in bu önemli makamı kim zamanında ve hangi olay üzerine elde ettiği kaynaklarda farklı şekillerde kaydedilmektedir. XI. yüzyılda yaşamış Arap dili ve edebiyatı âlimi Ebü Mansûr es-Seâlibî, Sâsânî imparatoru Hüzmûz'un Behrâm Çübîn'i huzuruna çağırduğunda onun yüzündeki cesareten etkilenerek Behrâm'a orduda önemli bir makam verildiğini zikretmektedir.²⁸ Buna mukabil Bizanslı tarihçi Theophylacti Simocattae ise Behrâm Çübîn'nin Hüsrev Anuşirvan zamanında Bizans İmparatoru I. Justinian (527-565) ile girdiği mücadelelerde üstünlük sağlamasından dolayı ona Sâsânî ordusunda önemli bir makamın verildiğini nakletmektedir.²⁹ Sâsânî imparatorluğu içerisinde şöhreti artan Behrâm'a hükümdar tarafından Bizans Devleti ile mücadele edilmesi için önemli bir görev verilmiş olsa da Bizans karşısında bu kez şansı pek yaver gitmemiş ve yenilmekten kurtulamamıştır. Bizans Devleti'ne karşı başarısızlığından dolayı Sâsânî hükümdarı Kısra tarafından görevi geri alınmış ve arka plana atılmıştır. Bu durumu kendine yediremeyen Behrâm, bölgedeki Türk güçleri ile ittifak ederek Kısra'dan sonra başa geçen II. Hüsrev Pervîz'e karşı isyan etmiştir. Bu isyanın başlarında her ne kadar Behrâm üstün gelmiş olsa da II. Hüsrev Pervîz'in Bizans'ın desteğini alması sonucu bu durum tersine dönmüş ve Behrâm geri çekilmek zorunda kalmıştır. Behrâm, II. Hüsrev Pervîz'den kurtulmak için Göktürk Devleti hükümdarı Tardu Kağan'a

¹⁸ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 320-321; Bîrûnî, *el-Âsâr el-Bâkiye*, s. 39; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, s. 192; Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, s. 376; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXV, s. 200; Kalkaşendî, *Şubhu'l-A şâ*, IV, s. 446; Nesefî, *el-kand*, s. 65; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, s. 13; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VII, s. 12; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, XXVI, s. 81; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, I, s. 369; Gaffârî, *Târîhi Cihân-ârâ*, s. 98; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, IV, s. 149; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhi*, I, s. 274; Cemâl-i Karşî, *Mülhakatü's-Surâh*, s. CXXXIX.

¹⁹ Theophylacti Simocattae, *Historiae*, nşr. Carolvs de Boor, Lipsiae 1887, s. 147.

²⁰ Károly Czeplédy, "Bahram Cöbin and the Persian Apocalyptic Literature", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 8(1), 1958, s. 37.

²¹ Usta, *Türkler ve İslâmîyet*, s. 141.

²² Bizanslı tarihçi Theophylacti Simocattae, eserinde Behrâm ismini "Baram" şeklinde naklederken babası Behrâm Guştasp'ı ise "Bargusnas" şeklinde nakletmiştir. bk. Simocattae, *Historiae*, s. 147. Ayrıca bk. Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, ing. trc. C. Mango ve R. Scott, Oxford 1997, s. 386.

²³ Shahbazi, "Bahram VI Çöbin", s. 513.

²⁴ Wolff Fritz, *Glossar Zu Firdosis Schahname*, Berlin 1935, s. 301; Kamoliddin, *The Samanids*, s. 25.

²⁵ Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, trk. trc. Mustafa Koç, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 208.

²⁶ Simocattae, *Historiae*, s. 147; Shahbazi, "Bahram VI Çöbin", s. 513; Parvaneh Pourshariati, *Decline and Fall of the Sâsânian Empire*, New York 2008, s. 126.

²⁷ Ali b. Hüseyin Mesûdî, *Mürûc ez-Zehb ve Meâdinü'l-Cevher*, IX/II, nşr. ve fr. trc. Barbier de Meynard ve Pavet de Courteille, Paris 1863, s. 213.

²⁸ Ebü Mansûr es-Seâlibî, *Gureru Ahbâri Mülûki'l-Fürs ve Siyerihim*, nşr. ve fr. trc. Hermann Zotenberg, Paris 1900, s. 414.

²⁹ Simocattae, *Historiae*, s. 147.

TARİHİ KAYNAKLAR IŞIĞINDA SÂMÂNÎ AİLESİNİN MENŞEİ

sığınmıştır.³⁰ Ancak her ne kadar Behrâm, Göktürk hakanın koruması altına girdiğini düşünse de II. Hüsrev Pervîz tarafından gönderilen bir suikastçı tarafından öldürülmüştür.³¹

Sâmânî ailesi hakkında şecere zikreden müelliflerden şüphesiz en önemlisi İbn Havkal'dır. Çünkü Sâmânîler'in şeceresi ile ilgili ilk geniş bilgiyi X. yüzyıl İslâm coğrafyacısı İbn Havkal vermektedir. Dolayısıyla zikrettiğimiz bu müelliflerin verdikleri rivayetlerin kaynağı İbn Havkal olması yüksek muhtemeldir. Bundan dolayı İbn Havkal'ın Sâmânî ailesi hakkında verdiği bilgiler son derece önemlidir. İbn Havkal'ın Sâmânî ailesi ile ilgili bilgileri şöyledir:

“İslâm dünyasında Sâmânîler gibi Acemler devrinden beri babadan oğula hükümdarlığı varis alan hükümdarlar gelmemiştir. Onların soyu Farısların büyüklerinden gelir. Zira, Ebû Sâlih Mansur b. Nûh b. Nasr b. Ahmed b. Ebi İbrahim İsmail (b. Ahmed b. Esed b. Sâmân-hudâ b. Ceyseman b. Tağmas b. Nuşerd b. Behrâm-çübîn b. Behrâm-çeşnes) ki büyük, sîreti iyi, menâkibi ve meziyetleri çok, iyi eserler ve güzel ameller sahibidir. Kendi devrindeki hükümdarların sîret bakımından en adili, cismi zayıf ve nahif olmasına rağmen tuttuğu yol bakımından en üstünü, görüş bakımından en ihtiyatlısı, işlerin idaresi bakımından en keskin görüşlüsü, kararlılık gerektiren işlerde en azimlisi, Allah rızası için en halisi niyetlisi, bu gününü ve yarınını en iyi görenidir. Onun işleri mamur, gidişatı makbuldür”³²

İbn Havkal'ın verdiği bu bilgilerden ilk olarak şunu söylememiz gerekiyor ki kendisinin Sâmânî ailesine karşı oldukça büyük bir saygı ve sevgisinin olduğudur. Muhtemelen bunun sebebi kaleme aldığı eserin şekillenmesine yardımcı olan Ebû Zeyd el-Belhî'nin yanındayken Sâmânî Devleti'nden gördüğü hoşgördür.³³ İbn Havkal'ı Sâmânî ailesinin menşei ile ilgili bilgi veren diğer müelliflerden ayrılmasını sağlayan asıl neden, Sâmânî ailesini İran kökenli bir kavim olarak zikretmesidir. Diğer müellifler aile hakkında bir soy şeceresi vermiş olsalar dahi onların Acem yani İran kökenli bir kavim olduklarına dair bir bilgi vermemektedirler. İbn Havkal'ın ilk ifadesi olan “Acemler devrinden beri babadan oğula hükümdarlığı varis alan hükümdarlar gelmemiştir. Onların soyu Farısların büyüklerinden gelir” sözlerinden anlaşılacağı üzere, onun için Sâmânîler İran kökenli bir ailedir. Ancak müellifin bu ifadelerinde oldukça çelişki ve tarihi gerçekliklerle örtüşmeyen bilgiler mevcuttur. İlk olarak müellif, Acemler devrinden beri onların babadan oğula geçen bir hükümdarlık sistemlerinin olduğunu zikretmektedir. Ancak müellifin ailenin atası olarak zikrettiği Behrâm Çübîn bir hükümdar olmayıp, Sâsânîler'in içerisinde bir ordu komutanı ve onların iktidarını kısa süreliğine almaya çalışan bir kişi olmuştur. İkinci bir husus olarak dikkatimizi çeken durum ise İbn Havkal'ın Sâmânî ailesi ile ilgili soy bilgilerinin arkadaşı İstahrî'den almış olmasına karşın, İstahrî Sâmânîler ile ilgili bilgi verirken yalnızca “Ataları, adı Acem ülkesinde cesaret ve yiğitlikle anılan Behrâm Çübîn'dir” şeklinde bir ifade kullanmakla yetinmiştir.³⁴ Rivayet edilen nakilden de anlaşılacağı üzere İstahrî'yi İbn Havkal'dan ayıran en kritik nokta ne Sâmânîleri ne de Behrâm Çübîn'i Fars kökenli olarak göstermemesidir. Bu konuda biraz daha derine inecek olursak İstahrî'de rivayet ettiği bilgileri hocası Ebû Zeyd el-Belhî'nin *Suverü'l-Ekâlîm (Takvîmü'l-Bıldân)* olarak da bilinir) adlı eserinden almıştır. Ebû Zeyd el-Belhî'yi burada önemli kılan nokta, Sâmânî Devleti içerisinde önemli görevler almış bir kişi olmakla beraber aileyi yakından tanıyan bir kişidir. Bundan dolayı hizmetinde bulunduğu devletin soyunu tanımış kişilere dayandırması beklenen bir durumdur. Ancak Ebû Zeyd el-Belhî ve İstahrî'nin verdiği bilgiler aileyi Fars kökenli kimseler olarak göstermediği gibi amaçları sadece sıradan kişiler olmadıklarını göstermek olmuştur. Buna mukabil İbn Havkal ise bu konuda daha da ileriye giderek ailenin asilzâde soyundan geldiğini zikretmektedir. İbn Havkal'dan sonra gelen tarihçiler ailenin soy şeceresini daha da ileriye taşımak suretiyle tarihi gerçekliğin dışına çıkmışlardır. Ebû Zeyd el-Belhî, Nerşahî ve İstahrî gibi müellifler Sâmânîleri yakından tanımalarına rağmen aileyi Fars kökenli göstermemeleri, İbn Havkal'ın rivayetini bilerek yapılmış bir soy yüceltme geleneğinin sonucu olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Bundan dolayı İbn Havkal'ın ve diğer Orta Çağ müelliflerinin Sâmânî ailesinin soyunu Behrâm Çübîn'e dayandırmaları ve onları Acemlerin asilzâdelerinden geldiklerini gösterme denemeleri, tarihi gerçeklikleri yansıtmayan rivayetler silsilelerinden başka bir şey değildir.

Başta İbn Havkal olmak üzere zikrettiğimiz hiçbir müellif Behrâm Çübîn ile Sâmânî ailesinin arasında nasıl bağlantı olduğunu kaydetmedikleri gibi, Behrâm Çübîn'in kim olduğunu veya siyasî faaliyetlerinin ne olduğu hakkında da herhangi bir rivayet zikretmemişlerdir. Tüm bu bilgileri bir araya getirdiğimizde kanımızca ortaya çıkacak en iyi sonuç, Behrâm Çübîn'in Sâmânî ailesi ile hiçbir bağlantısının olmadığıdır. Sâmânî ailesinin şeceresinde Behrâm Çübîn'in yer almasının tek makul sebebi, ailenin soyunu yüceltme geleneğinin bir sonucudur. Bu konuda akla gelen ilk soru, Sâmânî ailesi soyunu yüceltmek için neden Behrâm Çübîn gibi bir şahsiyete ihtiyaç duyduğudur. Bilindiği üzere Orta Çağ'da var olmuş her devlet soylarının asilzâdelerden

³⁰ Nazmiye Togan, “Peygamberin Zamanında Şarki”, s. 63-64; Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 88. Ayrıca bk. Ramazan Şeşen, “Eski Araplara Göre Türkler”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XV, 1969, s. 11-12.

³¹ Behrâm Çübîn'in Göktürk Devleti'ne sığınması ve ardından öldürülmesi hakkında geniş bilgi için bk. Ali Hüseyin Toğay, “Behram Çubin'in Göktürkler Üzerine Seferi Hakkında Bir Değerlendirme”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 2023, s. 303-305.

³² İbn Havkal, *Süretü'l-Arz*, s. 472; trk. trc. Ramazan Şeşen, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 355.

³³ İbn Havkal, Ebû Zeyd el-Belhî'nin *Suverü'l-Ekâlîm* adlı eserinin içinde bulunan haritalardan ve bilgilerden yararlanmak suretiyle *Süretü'l-Arz* adlı eserini kaleme almıştır. bk. Ramazan Şeşen, “İbn Havkal”, *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, s. 34-35.

³⁴ İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, nşr. M. J. de Goeje, Leiden 1927, s. 292.

geldiğini kanıtlamaya çalışmışlardır. Devletlerin bu amaçları her şeyden önce hükümdarlıklarının yönettikleri halk nezdinde ve bölgedeki diğer güçlerin gözünde güçlü görünmeleri için gerekli bir uygulamaydı. Türkistan bölgesinde bulunan Selçuklular ve Karahanlılar gibi devletler soylarını efsanelere konu olan Türk başbuğu Afrâsiyâb'a dayandırmışlardır.³⁵ Mısır, Arabistan ve Suriye gibi yerlerde kurulan devletler ise soylarını Hz. Peygamber'e ya da onun ailesinden kimselere dayandırmaya gayret etmişlerdir. Mesela Abbâsi Devleti kendi soylarının Hz. Peygamber'den geldiğini söyleyerek bölgedeki devletler nezdinde büyük bir saygınlık elde etmeyi başarmışlardır.³⁶ Aynı şekilde Fâtîmî Devleti de soylarını Hz. Peygamber'in kızı Fâtîma'ya dayandırmaya çalışarak, bölgedeki İslâm devletleri tarafından saygınlık kazanmaya çalışmışlardır.³⁷ İran ve Horasan'da kurulan devletler ise soylarını Sâsânî Devleti üzerinden yüceltmeye çalışmışlardır. Sâmânî Devleti de İran ve Horasan bölgesinde hüküm sürmüş bir devlet olarak soylarını Behrâm Çübîn üzerinden Sâsânî Devleti'ne dayandırmaya çalışmışlardır. Behrâm Çübîn'i kullanmalarının yüksek kuvvetle muhtemel sebebi ise öne sürdükleri şecereyi inandırıcı hale getirmektir. Çünkü Sâmânî ailesinin öne sürdüğü şecere de ola ki Behrâm Çübîn çıkarılacak olursa, ailenin Sâsânî Devleti ile hiçbir bağlantısı olmayacağı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden Sâmânî ailesi kuruldukları bölgede önemli bir tarihi bir şahsiyet olarak kabul edilen Behrâm Çübîn'i kullanarak soylarını sağlam bir zemine oturtmaya çalışmışlardır. İstahrî ve İbn Havkal'ın Behrâm Çübîn için kullandıkları "*Acem ülkesinde cesaret ve yiğitlikle anılan*" ifadeleri de aslında Sâmânîler'in neden Behrâm Çübîn'i Sâsânî Devleti ve kendileri arasında aracı olarak kullandıklarını açık bir şekilde göstermektedir. İbn Havkal dışında diğer kaynakların Sâmânî ailesi için zikrettikleri şeceredeki farklılıklara baktığımızda yine Behrâm Çübîn isminin sadece Sâmânî ailesinin soyunu asilzâdelere dayandırılmak için bir aracı kişi olduğu ortaya çıkacağını düşünmekteyiz.

Sâmânî ailesi hakkında şecere rivayet eden iki önemli isim olan Gerdîzi ve Yâkût el-Hamevî'nin rivayetleri arasındaki farklılıklar ve benzerlikler zikrettiğimiz konunun desteklenmesi açısından son derece önemlidir. Sâmânîler hakkında en geniş şecereyi veren Gerdîzi, Sâmânhudât'tan başlattığı şecereyi İran mitolojisinde oldukça önemli bir yere sahip olan Keyümers'e³⁸ kadar götürmektedir.³⁹ Yâkût el-Hamevî ise aynı şekilde Gerdîzi gibi Sâmânhudât ile başlayarak ailenin şeceresini 420-438 yıllarında hüküm sürmüş meşhur Sâsânî hükümdarı Behrâm Gür'a⁴⁰ kadar götürmüştür.⁴¹ Her iki müellif arasında ciddi bir fark olarak Behrâm Çübîn ismi ön plana çıkmaktadır. Gerdîzi Behrâm Çübîn'i zikrederken Yâkût el-Hamevî ise bu ismi zikretmemektedir. Yâkût el-Hamevî'nin Behrâm Çübîn ismini zikretmemiş olmasının sebebi unutulmuş olabilir şeklinde yorumlamak doğru bir bakış açısı olmayacaktır. Çünkü müellif kendinden önce Sâmânîler hakkında bilgi vermiş birçok yazarın eserini görmüş ve kullanmıştır.⁴² Her iki müellifin amacı aynı olup ailenin soyunu yüceltmektir. Gerdîzi bunu Behrâm Çübîn üzerinden yaparken, Yâkût el-Hamevî ise buna gerek duymamıştır. Bundan dolayı Gerdîzi'nin soy yüceltme girişimi efsanevi bir karakter üzerinden olurken, Yâkût el-Hamevî'nin ise ailenin hâkim olduğu bölgelerde bir zamanlar buralara hâkim olan Sâsânîler üzerinden olmuştur.

Sâmânî ailesi tarihi açısından geç dönem kaynakları arasında olmasına rağmen tarihçiliği ve güvenilirliği bakımından bu konuda İbn Haldûn'un eserine de bakmamız yerinde olacaktır. Müellif dünya tarihi niteliği taşıyan *Kitâbü'l-İber* adlı eserinde Sâmânî Devleti'nden bahsettiği bölümde, "*Dedeleri Esed b. Sâmân Horasan yerlisi idi. Kökeni bazen Fars bazen de Sâme b. Luey bin Galib'e dayandırılırdı*" şeklindeki rivayeti ile birlikte yine başka bir bölümde ise Sâmânî ailesi hakkında şecerelerde rivayet edilen isimlerin doğruluğu konusunda

³⁵ "Selçuklular Türkmen olup, kardeşiz dedi, ele ve halka faydası değmedi. Padişah oluncaya dek Türkmen'in Kınık uruğundanız dediler. Padişah olduktan sonra: 'Afrâsiyâb'ın bir oğlu Keyhüsrev'den kaçıp Türkmen'in Kının uruğu içine varıp orada büyümüştür. Biz onun oğulları ve Afrâsiyâb neslindeniz' dediler. Atalarımı sayıp otuz beşinci göbekte Afrâsiyâb'a bağladılar" (Ebûlgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime*, nşr. ve trk. trc. Muharrem Ergin, İstanbul ts., s. 82). "Kadir Han, ölmüş olan İlig'in biraderi olup Afrâsiyâb'ın soyundan gelmekteydi" (Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, I, s. 245).

³⁶ Abbâsiler, Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın soyundan geldikleri düşünülmektedir. bk. Hakki Dursun Yıldız, "Abbâsiler", *DİA*, C. I, İstanbul 1988, s. 31.

³⁷ Hanedan adını Hz. Fâtîma'dan alır. Fâtîmî Devleti'nin kurucuları Hz. Fâtîma ve Hz. Ali yoluyla Hz. Peygamber'in soyundan geldiklerini iddia etmektedirler. bk. Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtîmiler", *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s. 228.

³⁸ İran mitolojisinde oldukça önemli bir yere sahip olan Keyümers, Pişdadilerin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Hatta onun yeryüzündeki ilk insan ve ilk hükümdar yani Hz. Âdem dahi olduğu düşünülmektedir. bk. Firdevsî, *Şâhnâme*, IV/I, nşr. Turner Macan, Calcutta 1829, s. 3; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, s. 271; Browne, *A Literary History*, I, s. 112.

³⁹ Gerdîzi, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 320-321.

⁴⁰ Sâsânî krallarının en meşhuru olan ve Behrâm Gür adıyla anılan V. Behram, doğum tarihi tam olarak belli olmamakla beraber çocukluk ve gençlik yıllarını babasının 420'deki ölüm tarihine kadar Hire de geçirmiştir. Sasani ileri gelenleri, Behrâm Gür'un babası I. Yezdicerd'in sert tutumlarından dolayı bu aileden kimseyi tahta çıkarmama kararı almışlardır. Ancak Behrâm Gür bu kararı dikkate almayarak Münzir'den aldığı destek ile 420 yılında tahta ele geçirmiştir. Tahta çıktığı tarihten itibaren Sâsânî Devleti adına büyük işler başarmış ve bu sayede tarih kitaplarının da Sâsânî hanedanlığın en yüce hükümdarı olarak anılmıştır. Geniş bilgi için bk. Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, XI/II, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Kahire 1979, s. 61-81; Mesûdî, *Mürûc ez-Zeheb*, II, s. 190-193; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, I, s. 762-768; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, s. 288-292; Arthur Christensen, *L'Iran Sous Les Sassanides*, Copenhagen 1936, s. 268-277; CL. Huart ve H. Masse, "Behrâm", *El*, I, Leiden 1986, s. 938-939; Enver Konukçu, "Behrâm-ı Gür", *DİA*, C. V, İstanbul 1992, s. 356.

⁴¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, s. 13.

⁴² Ebü Zeyd el-Belhî, İstahrî ve İbn Havkal gibi Sâmânîler hakkında bilgi veren müelliflerin eserleri, Yâkût el-Hamevî'nin başlıca kaynaklarından olmuştur. bk. Casim Avci, "Yâkût el-Hamevî", *DİA*, C. XLIII, İstanbul 2013, s. 288-291.

TARİHİ KAYNAKLAR IŞIĞINDA SÂMÂNÎ AİLESİNİN MENŞEİ

endişelerinin bulunduğunu zikretmektedir.⁴³ İbn Haldûn'un ilk ifadesinden anlaşılacağı üzere Sâmânî ailesi bölgedeki güçler karşısında kendilerini yüceltmek adına gerektiği zaman soylarını İranlı asilzâdelere götürmekten geri durmamışlardır. Müellifin ikinci ifadesi bahsettiğimiz görüşü destekler niteliktedir. Kendileri dahi Fars kökenli bir millet olduklarını tam anlamıyla ifade edemedikleri halde soylarını sırf bölgedeki İranlı tebaaya hoş görünmek için sonradan ortaya atılmış sözde bir rivayeti kullanmaktan geri durmamışlardır. Tüm ifadeleri bir araya getirdiğimizde çıkacak en iyi sonuç, Behrâm Çübîn isminin Sâmânî ailesi ile ilgili şecerelerde bulunması, zikredilen son silsilesini inandırıcı ve gerçekçi hale dönüştürülmesi için kullanılmış bir yöntemden ibarettir. Bundan dolayı aileyle alakası hiç olmayan bir kişi üzerinden oluşturulan soy silsileleri sonradan ortaya atılmış tarihi gerçekliği ve kronolojiyi yansıtmayan rivayetlerden başka bir şey değildir.

3. Cabba Han ve Sâmânîler

Behrâm Çübîn, yukarıda da sıkça zikrettiğimiz gibi Sâmânî ailesi ile ilgisi yalnızca hanedanın soyunu yüceltmek için bir aracı olarak kullanılan bir tarihi kişiliktir. Bundan dolayı ailenin etnik menşesini Behrâm Çübîn üzerinden değil, başka bir tarihi şahsiyet üzerinden aramak gerekmektedir. Bu konuda bakmamız gereken Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî ve Mahmûd b. Amîr Velî'nin nakilleridir. Her iki müellifin ortak noktası, diğer yazarlardan farklı olarak ailenin Türk kökenli bir hanedan olduklarına işaret etmeleridir. Reşîdüddin Fazlullâh, genel mahiyetteki tarih kitabı *Câmiu't-Tevârih* adlı eserinin içinde bulunan *Târih-i Oğuzân ve Türkân* bölümünde, “*Oğuzlar hükümdarları Dokuz Yavku'nun ölümünden sonra asilzâde Sâmân Yavku'yu Mâverâünnehir'de hükümdarlığa yükseltmişlerdi. Araplar ise ona Sâmânîhûdat adını vermişlerdir. Bu zat Sâmânîler'in atasıdır*” diyerek Sâmânîler'in Türk kökenli bir millet olduğuna işaret etmiştir.⁴⁴ Mahmûd b. Amîr Velî ise “*Sâmân, Cabba Han'ın oğullarındandır*” diyerek ailenin şeceresi hakkında bilgi vermiştir.⁴⁵ Mahmûd b. Amîr Velî, Reşîdüddin Fazlullâh gibi doğrudan ailenin Türk kökenli bir millet olduğunu ifade etmemiş olsa da yine de bizlere önemli bir isim zikretmektedir. Bu isim Sem'ânî ve Yâkût el-Hamevî gibi müelliflerin de eserlerinde geçen Cabba Han adındaki zâttır.⁴⁶ Reşîdüddin Fazlullâh ve Mahmûd b. Amîr Velî'nin nakilleri birbirlerinden uzak ifadeler barındırıyor olsa da müelliflerin işaret ettikleri kişi Cabba Han'dır. Cabba Han'ın kim olduğuna ve Sâmânî ailesi ile ne gibi bir ilgisi olduğuna geçmeden önce Reşîdüddin Fazlullâh'ın rivayetine deyinmek yerinde olacaktır.

Reşîdüddin Fazlullâh tarafından nakledilen bu rivayette dikkatimizi çeken ilk durum, Sâmânîler'in atası Sâmânîhûdat'a verilen ünvan veyahut isimdir. Genel ağırlıkla Sâmânîhûdat şeklinde isimlendirilen bu kişi, Reşîdüddin Fazlullâh tarafından “Sâmân Yavku” şeklinde zikredilmektedir. Yavku kelimesi bizlere Türkler arasında sıkça kullanılan “Yabgu” ünvanını çağrıştırmaktadır. Yabgu lafzı, Türkler arasında bazen hükümdardan sonra gelen yöneticiye verilirken, bazen de doğrudan hükümdar olan kişiye verilen bir ünvan olarak öne çıkmaktadır. Nakilden de anlaşıldığı üzere Sâmânîhûdat'a (Yavku) Mâverâünnehir bölgesinin hükümdarlığı yani bir yerin yöneticiliği verildiği görülmektedir. O halde Yavku kelimesinin burada taşıdığı mana, Yabgu ünvanının taşıdığı anlamdan başka bir şey olamaz. Yavku ve Yabgu lafızlarının karşılıkları manaların aynı olduğunu, kelimenin farklı yüzyıl ve coğrafyalarda kullanım şekillerinden teyit etmek mümkündür. Mesela Çin imparatorluğunun ikinci Han sülalesi devrinde kaleme alınan vekâyinâmelerde Bakteryan'daki Yue-çi prensleri Hi-Hieu ünvanıyla adlandırılmaktaydılar. Sinologlar da Çince Hi-Hieu veya Şe-Hu isimlerinin Türkler arasında sıklıkla kullanılan Yabgu ünvanı ile aynı olduğu kanaatindeyler. Yine Hint kaynaklarında rastlanılan bilgilere göre Yue-çi prensleri “Yavuga” ünvanı ile zikredilmektedir.⁴⁷ Ak Hun Devleti'ne ait sikkelerde de bu lafzın “iapgu” şeklinde yazıldığı tespit edilmiştir.⁴⁸ Dolayısıyla farklı yüzyıllarda yazılan kaynaklardan elde edilen verilere göre, bu kelimenin yazılış tarzı farklı olsa dahi taşıdığı mana aynı kalmıştır. Bundan dolayı Sâmânîhûdat'a verilen Yavku ismi veya ünvanı, Oğuzlar arasında sıkça kullanılan Yabgu ünvanından başka bir şey olamayacağı aşîkârdır.⁴⁹

Mahmûd b. Amîr Velî'nin Sâmânîler'in atası olarak nispet ettiği kişi olan Cabba Han, Batı Göktürk Devleti kağanı T'ung Yabgu'nun oğlu Se Yabgu'dur.⁵⁰ Müellifin “Cabba” şeklinde zikrettiği isim “Yabgu” lafzının

⁴³ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtede ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men-Âsarahüm min-Zevî's-Sultânî'l-Ekber*, VIII/III, nşr. Süheyl Zekkar, Beyrut 2000, s. 389.

⁴⁴ Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-Tevârih: Târih-i Oğuz*, nşr. Muhammed Rûshan, Tahran 2005, s. 91-92; Togan, *Oğuz Destanı*, s. 75.

⁴⁵ Mahmûd b. Amîr Velî, *Bahru'l-Esrar fî Menâkibi'l-Ahyâr*, nşr. Mayel Heravi, Kabil 1981, s. 66.

⁴⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, s. 13; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VII, s. 123.

⁴⁷ Günaltay, “İslâm Dünyasının İnhitâtı”, s. 78.

⁴⁸ Hüseyin Salman ve Osman G. Özgüdenli, “Yabgu”, *DİA*, C. XLIII, İstanbul 2013, s. 171.

⁴⁹ Sâmânîhûdat'a verilen Yavku ünvanının nereden geldiğini ve bu ünvanın Sâmânîler'in menşesi hakkında ne gibi manalar taşıdığını, Zeki V. Togan şu şekilde açıklamaktadır: “Kökem, Sâmân Yavku'dan iki asır önce yaşamış birisidir. Ancak destan için böyle anakronizm ehemmiyetli değildir. Ehemmiyetli olan Sâmânîhûdat ile Kakım'ın (Kökem'in eşi) Yabgular neslinden olmasıdır. Kakım Göktürkler'in Toharistan'da hüküm süren prenslerinden biri olsa gerek. Belh valisi Cebbeye de Anûşîrvân'ın yüksek hâkimiyetini kabul eden birisi idi. Bermekî ve Sâmânîler Yavku'nun cedleri değil, torunları olmuşlardır. Sâmân'ın ve Bermekîler'in cediti bir Yabgu olmuşsa, bu bir Karluk “cabgu” su olmayıp, Göktürkler'in Yabgular'ından olmuş olacak” (Togan, *Oğuz Destanı*, s. 112, n. 939).

⁵⁰ Taşağıl, *Gök-Türkler*, II, s. 92; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 108.

farklı bir yazım tarzı olduğu aşikârdır. Bunu bir iki örnekle teyit etmemiz mümkündür. Muhammed b. Ahmed Hârizmî, *Mefâtihu'l-Ulûm* adlı eserinde Oğuz ve Karluk hükümdarlarına “Cabbuya” denildiğini nakletmektedir.⁵¹ Ermeni kaynaklarına göre Türk Hakanlığının batı kısmının yöneticisine “Cabu Han” denildiği de aktarılmaktadır.⁵² Aynı şekilde Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* adlı eserinde “Cabgüye el-Harluhi” adlı bir Yabgu’dan bahsetmektedir.⁵³ Bundan başka, VII. yüzyıl Pehlevce (Orta Farsça) kaynaklarda Sâsânîler’e muhalif olarak “Yabbu-Khakan” adında birinden bahsedilmiştir.⁵⁴ Görüldüğü üzere Reşîdüddin Fazlullâh’ın “Yavku” şeklinde zikrettiği isim gibi “Cabba” sıfatıda Yabgu lafzının farklı bir yazım tarzı olarak ön plana çıkmaktadır.

Cabba Han, Batı Gökürk Devleti’nin son hükümdarlarından biridir. Kendisi hakkında bilgiler kaynaklarda oldukça kısıtlıdır. Birtakım çin kaynaklarından tespit edildiği kadarıyla babasından boşalan tahta geçtikten sonra halihazırda devam eden isyanlar karşısında bölgede daha fazla tutunamayarak Semerkant’a kaçmış ve orada ölmüştür.⁵⁵ Cabba Han ile ilgili kaynaklarda zikredilen en önemli bilgilerden birisi onun Belh şehriden ikamet edip oranın yöneticiliği yapmış olmasıdır. İkinci bir önemli husus ise onun Semerkant’a gidip orada ölmüş olmasıdır. Bilindiği üzere Belh ve Semerkant bir zamanlar Göktürk Devleti’nin hâkim olduğu şehirlerdi.⁵⁶ Bu iki şehri Sâmânîler için önemli kılan husus ailenin ortaya çıktığı şehirler olarak zikredilmeleridir. Nerşahî, *Târîhu Buhârâ* adlı eserinde Sâmânîler’in Belh şehriden çıktığı kaydetmektedir.⁵⁷ Aynı şekilde Kadı Ahmed Gaffârî *Târîh-i Cihân-ârâ*’sında doğrudan Sâmânîler’in Belh şehriden çıktıklarını zikretmese de dolaylı yoldan Sâmânîler’in ilk yerleşim yerinin Belh olduğuna işaret etmektedir. Gaffârî’ye göre, hanedanlığa ismini veren Sâmânîhûdat’ın yaşadığı yer olarak bilinen Sâmân Köyü, Belh civarlarında bir yerdedi.⁵⁸ Sâmânîler’in ortaya çıktığı şehir olarak Semerkant’ı gösteren müellifler ise Yâkût el-Hamevî ve Muhammed b. Ahmed el-Makdisî’dir.⁵⁹ Her iki şehrin hem Cabba Han hem de Sâmânîler ile ilgili olması, bizlere ailenin menşei hakkında değerli fikirler vermektedir.

Kisrâ IV. Hüzmüz adına bastırılan bir sikkede, IV. Hüzmüz’ün portresinin yarısını çevreleyecek şekilde saat yönünün de 2’den başlayarak Pehlevce (Orta Farsça), “ybgu bhk’n” yani Belh Yabgusu⁶⁰ ibaresinin bulunması, o dönemlerde şehrin merkezi yönetime bağlı bir kişi tarafından yönetildiğini göstermektedir. Bundan dolayı Belh, Göktürkler’in hâkimiyeti sırasında kağanların oğullarını gelişmesi için onların yönetimine bıraktığı bir şehir konumunda olması yüksek kuvvetle muhtemeldir. Belh şehrini de içine alan Tohâristan⁶¹ eyaletinin yöneticisi olan Tarduş Şad tarafından bastırılan sikkelerde Cabba Han’ın babası T’ung Yabgu kağanın adının geçmesi⁶² bu dönemde Belh’in T’ung Yabgu’nun elinde olduğunu göstermektedir. Cabba Han’ın babası tarafından Belh’e yönetici olarak gönderildiği hakkında elimizde bir delil olmasa dahi onun şehirde bıraktığı izlerden bir zamanlar Belh’in Cabba Han tarafından yönetildiğini teyit etmemiz mümkündür. XII. yüzyılda yaşamış olan Arap tarihçisi Abdülkerîm b. Muhammed Sem’ânî, Belh şehrinin kapısının yakınında bulunan Cabba Han köyünden bahsetmektedir.⁶³ Aynı şekilde XVII. yüzyıllarda Belh şehrinde “Dervazeyi Cabba Han” ismi ile anılan bir kapının olduğu bilinmektedir.⁶⁴ Sem’ânî’nin zikrettiği Cabba Han Köyü’nün varlığını Mahmûd b. Amîr Velî’nin kayıtlarından da tespit edebiliyoruz. Müellif böyle bir köyün varlığından bahsettiği gibi kuruluşu hakkından da bilgilere zikretmektedir. Mahmûd b. Amîr Velî’nin aktarıklarına göre Cabba Han kendisi için “Cabba Han Köyü” olarak anılan bir köy inşa etmiştir. Cabba Han bir de bunun yanında oğlu Sâmân adına da (قرية سامان) “Kariya-i Sâman” yani Sâmân Köyü adında bir yerleşke kurmuştur.⁶⁵ Müelliflerin kayıtlarından da anlaşılacağı üzere Cabba Han bir zamanlar Belh şehrinde ikamet etmiş ve buranın yöneticiliğini yapmıştır.

Mahmûd b. Amîr Velî’nin Cabba Han ile ilgili bu kaydı oldukça önemli bilgiler barındırmaktadır. Üzerinden durmamız gereken en önemli husus Cabba Han tarafından inşa edilen Sâmân Köyü adında bir yerleşkeden bahsetmesidir. Sâmân Köyü’nün varlığı Sem’ânî ve Mahmûd b. Amîr Velî tarafından zikredildiği gibi, Sâmânîler ile ilgili önemli bir kaynak kaleme alan Nerşahî’nin *Târîhu Buhârâ* adlı eserinde de geçmektedir.

⁵¹ Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihu'l-Ulûm*, nşr. G. van Vloten, Leiden 1895, s. 120.

⁵² Kamoliddin, *The Samanids*, s. 85.

⁵³ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, VII, s. 125.

⁵⁴ Josef Marquart, *A Catalogue of the Provincial Capitals of Eranshahr*, Roma 1931, s. 10.

⁵⁵ Taşağıl, *Gök-Türkler*, II, s. 92-93.

⁵⁶ Tahsin Yazıcı, “Belh”, *DİA*, C. V, İstanbul 1992, s. 410-411; Osman Aydınlı, “Semerkant”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 481-484.

⁵⁷ Nerşahî, *Târîhu Buhârâ*, s. 81.

⁵⁸ Gaffârî, *Târîhi Cihân-ârâ*, s. 98.

⁵⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü'l-Büldân*, III, s. 13; Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm*, s. 338.

⁶⁰ Gaybullah Babayar, *Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu*, TİKA, Ankara 2007, s. 189; Robert Göbl, *Dokumente zur Geschichte der Iranischen Hunnen in Baktrien und Indien*, III/1, Wiesbaden 1967, s. 182-183.

⁶¹ Ceyhun nehrinin yukarı havzasında kalan tarihi bir bölgedir. Geniş bilgi için bk. Hüseyin Salman, “Tohâristan”, *DİA*, C. XLI, İstanbul 2012, s. 214-215.

⁶² J. Harmatta ve B. A. Litvinsky, *Tokharistan and Gandhara Under Western Türk Rule (650–750)*, Paris 1996, s. 370.

⁶³ Sem’ânî, *el-Ensâb*, III, s. 171.

⁶⁴ Zeki V. Togan, “The Topography of Balkh Down to the Middle of the Seventeenth Century”, *Central Asiatic Journal*, 14(4), 1970, s. 282.

⁶⁵ Mahmûd b. Amîr Velî, *Bahrü'l-Esrar*, s. 67.

Nerşahî, Sâmânî ailesinin atası olan Sâmânîhûdat'ın burada yaşadığını ve ismini de bu köyden aldığını zikretmektedir.⁶⁶ Aynı şekilde bu köyün varlığından bahseden Yâkût el-Hamevî ise bu yerleşkenin Semerkant'a yakın bir yerde olduğunu kaydetmektedir.⁶⁷ Sâmânîler hakkında çalışmaları bulunan Amerikalı şarkiyatçı Richard N. Frye, ailenin Horasan'dan çıktığını öne sürerek bu köyün Mâverâünnehir'de değil Horasan'da olması gerektiğini dile getirmektedir.⁶⁸ Böylece ailenin soyunu Fars kökenli olarak kabul edilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Ancak araştırmacının böyle bir iddia ortaya atması hiçbir kaynağa dayanmayan yersiz bir görüşten ibarettir. Çünkü Sâmânî Köyü'nün Horasan bölgesinde olduğuna dair en ufak bir ifade olmamasına karşın birçok kaynak bu köyün Mâverâünnehir'de olduğunu zikretmektedir. Araştırmacının dile getirdiği gibi Sâmânî ailesi Horasan bölgesinde görülmüş ve buradan yayılım göstermişlerdir. Ancak dikkat edilmesi gereken bir husus onların Horasan'a nasıl geldikleri ve hangi sebep üzerine bu bölgede yayılım gösterdikleridir. Sâmânîhûdat ve mahiyeti Belh'te ikamet ettikleri bir zamanda düşmanları ile girdiği mücadelelerde yenik düşünce, Horasan valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî'nin yanına sığınmıştır. Bu tarihten itibaren İslâm dinini kabul ettikleri gibi Horasan'a bu şekilde girmiş bulunmaktaydılar.⁶⁹ Ailenin Horasan bölgesindeki faaliyetleri bunlarla sınırlı kalmamıştır. Abbâsî Halifesi Me'mûn'un hükümdarlığı zamanında meydana gelen Râfi b. Leys isyanının bastırılmasında etkili bir şekilde rol almışlardır.⁷⁰ Abbâsî Halifesi Me'mûn, bu isyanın bastırılmasında büyük pay sahibi olan Sâmânîhûdat'ın oğlu Esed b. Sâmân'ın oğullarına bazı bölgeleri yönetimlerine bırakmak için Horasan valisi Gassân b. Abbâd'a emir vermiştir. Halifenin emri üzerine Gassân b. Abbâd, Nûh'u Semerkant, Ahmed'i Fergana, Yahyâ'yı Şâş ve Üsrüşene, Ebü'l-Fazl İlyâs'ı ise Herat şehrinin valiliğine tayin etmiştir.⁷¹ Böylece Halife tarafından yapılan bu atamalar sonucunda Sâmânî ailesi Mâverâünnehir ve Horasan bölgesinde devletlerini kurma şansını elde etmişlerdir. Richard N. Frye'in öne sürdüğü iddia karşılık olarak Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvî'nin Sâmânî ailesinin erken dönem tarihleri hakkında verdiği bilgilere baktığımız takdirde yine araştırmacının fikri yersiz bir ifade olduğu anlaşılmaktadır. Kazvî, ailenin ilk atalarının İslâm dinine girmeden önce Mâverâünnehir hâkimi olduklarını zikretmektedir.⁷² Müellifin bu ifadeleri bizlere ailenin Horasan'dan değil Mâverâünnehir'den çıktıklarını kesin bir şekilde göstermektedir.

Kaynakların ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Richard N. Frye'in öne sürdüğü iddianın tam tersi olarak Sâmânî ailesi önce Mâverâünnehir bölgesinde ortaya çıkmış daha sonra meydana gelen siyasi olarak hasebiyle Horasan'a geçiş yapmışlardır. Aslında Gassân b. Abbâd tarafından Esed b. Sâmân'ın oğullarının tayin edildikleri şehirlerin coğrafi konumlarına baktığımızda dahi ailenin Mâverâünnehir bölgesinden çıktığını anlamamız mümkündür. Şöyle ki Semerkant, Fergana, Şâş ve Üsrüşene şehirleri Mâverâünnehir bölgesinin sınırlarında olan yerlerdir. İstisnai bir durum olarak sadece Herat şehri Horasan bölgesinin içerisinde yer almaktadır. Ancak ilerleyen zamanlarda kardeşlerin hâkim oldukları bu şehirlerdeki akıbetleri bizlere ailenin Horasan bölgesinde tutunamadıklarını göstermektedir. Öyle ki ilerleyen yıllarda kardeşlerden yalnızca Herat şehrine yani Fars kökenli halkların yaşadığı şehre hâkim olan Ebü'l-Fazl İlyâs'ın yönetimi sona ermiştir. Mâverâünnehir bölgesinde yer tutmuş diğer kardeşlerin yönetimi ise uzun süreler devam etmiştir. Elbette Ebü'l-Fazl İlyâs'ın Herat şehrinde tutunamamasının makul bir sebebi vardır. Bu durumun temel sebebi hâkim oldukları bölgelerdeki insanların etnik kökeni ile doğrudan alakalıdır. Çünkü Nûh, Ahmed ve Yahyâ Türklerin yoğun bir şekilde yaşadığı Mâverâünnehir bölgesine tayin edilmişken, Ebü'l-Fazl İlyâs ise Fars kökenli insanların yoğun olduğu bir şehre atanmıştır. Diğer kardeşler kavimdaşlarını yönetmekte zorluk çekmezken, kendilerinden olmayan bir yöneticiyi görmek istemeyen Herat şehrinin ileri gelenleri Ebü'l-Fazl İlyâs'tan sonra gelen oğlu İbrâhim'in yönetimine son vermiştir.⁷³ Görüldüğü üzere Sâmânî ailesinin Mâverâünnehir dışındaki hâkimiyetlerinin kalıcı olmadığı aşikârdır. Sâmânî ailesinin ortaya çıktıkları yer ve yayılım gösterdikleri bölgelerin tanımını İran'ın ünlü şairi Firdevsî, *Şâhnâme* adlı eserinde çok güzel bir şekilde özetlemektedir. Müellif, Gazneli Sultan Mahmûd'u övdüğü bölümde, "İran ve Turan, ona kuldur" ifadeleriyle İran ve Turan'ı farklı yerler olarak göstermektedir.⁷⁴ Coğrafi olarak bu iki yeri ayıran yer ise Ceyhun ırmağı olmuştur. Öte yandan *Şâhnâme*'de Türk yurdu genel olarak "Turan" veya "Turan Zemin", nadiren de "Şehr-i Turan" adını taşıdığını görmekteyiz.⁷⁵ Sâmânî ailesi de Ceyhun nehrini doğusu olarak kabul edilen Türk yurdu olan Turan bölgesinde kurulmuş ve buralarda yayılım göstererek bölgede güçlü bir devlet olmayı başarmışlardır.

⁶⁶ Nerşahî, *Târîhu Buhârâ*, s. 81.

⁶⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, s. 172.

⁶⁸ Frye, "The Samanids", s. 136.

⁶⁹ Nerşahî, *Târîhu Buhârâ*, s. 81.

⁷⁰ Râfi b. Leys isyanı hakkında geniş bilgi için bk. Nerşahî, *Târîhu Buhârâ*, s. 104-105; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, s. VI, s. 133; Yakûbî, *Târîhu'l-Yakûbî*, II/II, M. T. Houtsma, Leiden 1883, s. 528-529.

⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, s. VII, s. 192; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, III, s. 83; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, III, s. 389; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, s. 30; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsrî*, I, s. 203; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, XXVI, s. 81; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, I, s. 369. Nerşahî, diğer kaynaklardan farklı olarak Ahmed b. Esed'in Merv'e tayin edildiğini zikretmesinin yanı sıra Yahyâ ve Ebü'l-Fazl İlyâs'ın hangi şehirlere atandıklarını zikretmemektedir. bk. Nerşahî, *Târîhu Buhârâ*, s. 105.

⁷² Kazvî, *Târîh-i Güzide*, s. 376.

⁷³ Ebü'l-Fazl İlyâs'ın Herat şehrindeki durumu hakkında geniş bilgi için bk. Kurt, "Sâmânîoğulları", s. 112-114.

⁷⁴ Firdevsî, *Şâhnâme*, IV/I, nşr. Turner Macan, Calcutta 1829, s. 9.

⁷⁵ Tadeusz Kowalski, "The Turks in the Shah-Nama", *The Turks in the Early Islamic World*, Ed. C. Edmund Bosworth, New York 2007, s. 122.

Belh şehrini Cabba Han ve Sâ mânîler için önemli kılan etmenlerden bir diğeri ise şehrin dini durumudur. Belh şehrinin kısaca tarihçesine bakacak olursak, şehir adını eski Farsça dilinde Bahtrîş, Avesta'da Bahdi (Bahdrî) ve Grekçe'de Baktra şeklinde geçen Baktres isminden almaktadır.⁷⁶ Şehir, nüfusunun büyük bir kısmını Türklerin oluşturduğu Tohârîstan eyaletinin başkentiydi.⁷⁷ Bir rivayete göre Belh şehri, efsanevi Türk hükümdarı Afrâsiyâb'ın da bir zamanlar başşehri idi.⁷⁸ Şehir kurulduğu ilk tarihlerden itibaren genel ağırlıkta Fars kökenli devletlerin hakimiyetinde olmuş olsa da daha sonra Ak Hunlar zamanında Türklerin eline geçmiş ve bu devletin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Ak Hunlar, Göktürkler'in eli ile yıkıldıktan sonra şehir yeniden bir Türk devleti tarafından yönetilmeye devam etmiştir. Belh şehrinin İslâmiyet öncesi dini durumuna baktığımızda Budizm'in hâkim olduğu görülmektedir. Belh'te inşa edilen Nevbahâr (Nâva Vihara) mabedi Budistlerin en önemli ibadet noktalarından biri konumundadır. Ancak bazı Arap tarihçiler buranın Budist tapınağı değil Zerdüşti tapınağına mensup olduğunu kaydetmektedirler.⁷⁹ Arap tarihçilerin bu nakillerine karşı 629-645 yılları arasında Orta Asya'yı dolaşarak Belh taraflarına da gelen Çinli seyyah Hiouen-Thsang, seyahatnâmesinde Belh şehrinde yüzlerce Budist tapınağının olduğunu zikretmektedir.⁸⁰ Aynı şekilde İranlı yazar Ömer İbnü'l Ezrak el-Kermanî'nin VIII. yüzyılın başında Nevbahâr hakkında verdiği geniş malumatları eserinde muhafaza eden X. yüzyıl İslâm coğrafyacısı İbn Fakîh, Belh şehrinde Nevbahâr adından bir mabedin olduğunu ve buraya Çin büyüklerinin ibadete geldiğini kaydetmektedir.⁸¹ Arap tarihçilerin ifadelerine karşın Nevbahâr'ı yerinde görme fırsatı bulmuş tarihçilerin nakillerinden anlaşılacağı üzere bu ibadethanenin bir Budist tapınağı olduğu aşîkârdır. Ayrıca Zerdüştlük hiçbir zaman Mâverâünnehir bölgesinde resmi bir din olarak kabul edilmemiştir. Orta Çağ'ın başlarında ve öncesinde Budizm her zaman bu bölgeye egemen olmuştur.⁸²

Budizm, bir zamanlar Türkler arasında yaygın inanışlardan biri olarak ön plana çıkmaktaydı. Bilindiği üzere Göktürk Devleti VI. ve VII. yüzyıllarda Budizm'in büyük koruyucularından biri olarak kabul edilmektedir.⁸³ Sâ mânî ailesinin ortaya çıktığı şehirlerden biri olarak kabul edilen Belh'te Nevbahâr gibi dönemin önemli bir Budist tapınağının bulunması, ayrıca Göktürk Devleti içerisinde bir dönem Budizm'in yayılmış olması, bizlere Cabba Han'ın dini durumunun ne olduğu hakkında değerli fikirler vermektedir. Saydığımız tüm bu sebeplerden de anlaşılacağı üzere Cabba Han'ın Budizm'i benimsemiş olması yüksek kuvvetle muhtemeldir. Sâ mânî ailesinin İslâm dinini kabul ettikten sonra benimsedikleri mezhep üzerinden de aslında hanedanın atası olarak gördüğümüz Cabba Han'ın Budist bir inanişe sahip olduğu anlaşabilmektedir. Sâ mânîler İslâm dinine girdikleri tarihten itibaren bir zamanlar Zerdüşt inancına sahip olan Fars kökenli devletler gibi Şîî görüşüne değil kavimdaşları olan diğer Türk devletleri gibi Sünnî mezhebine bağlı olmuşlardır. Öyle ki Sünnîliği o kadar benimsemişlerdir ki aşırı Şîî politikalarıyla bilinen Büveyhî Devleti ile sürekli savaş hâlinde olmuşlardır.⁸⁴ Sâ mânîler'in Büveyhî Devleti ile mücadele etmesinin amacı yalnızca onların ilerleyişini durdurmaktan ibaret olmayıp, bir diğer amaçları da bölgede Şîî politikasının yayılmasını önlemektir. Orta Çağ'ın önemli tarihçilerinden biri olan İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr* adlı eserinde Sâ mânîler'in Büveyhîoğulları ile çatışmalarının olduğunu ve onlara karşı üstünlük kurduklarını kaydetmektedir. Ayrıca müellif Sâ mânîler'in her zaman Abbâsî Devleti'nin yanında savaştıklarını, onların koruyuculuğunu üstlendiklerini de zikretmektedir.⁸⁵ Yine Sâ mânîler'in Sünnî mezhebine katkıları ve bu görüşe bağlılıklarını değinmek adına Orta Çağ'ın önemli seyyahlarından biri olan İbn Fadlân'ın eserine bakmamız yerinde olacaktır. İbn Fadlân, Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh'ın İdil Bulgar Hanlığı hükümdarı Almış Han'a İslâmiyet'i anlatmak için gönderdiği heyette bulunan bir kişidir. Müellif, kendisiyle beraber yanında bulunan kişilerle Mâverâünnehir bölgesine geldiklerinde, kendilerini Sâ mânî hükümdarı Nasr b. Ahmed misafir etmiştir. İbn Fadlân ve beraberindeki elçilik heyeti, yolculuk amaçlarının ne olduğunu hükümdara anlatınca, Nasr b. Ahmed onlara "*Efendim Emîrü'l-mü'minîn (Halife)'in emri başımın üstünde*" diyerek elçilik heyetini tüm ihtiyaçlarını karşılamış ve onlara rehberlik etmeleri için birtakım kişileri yanlarına vermiştir. Yine İbn Fadlân eserinin bir bölümünde Sâ mânîler'in Türk yurtlarına İslâm dinini anlatacak en doğru kimseler olduğunu zikretmektedir.⁸⁶ İbn Fadlân'ın ifade ettiği gibi gerçekten de Sâ mânîler, Abbâsî Devleti'nin içinde bulunduğu kötü burhandan dolayı Türk ülkelerine İslâm dinini yaymayı kendilerine göreve edinmişlerdi. Öyle ki Karahanlı Devleti'nin

⁷⁶ Yazıcı, "Belh", s. 410.

⁷⁷ Richard N. Frye ve Aydın Sayılı, "Turks in Khurasan and Transoxania at the Time of the Arab Conquest", *Muslim World*, 35(4), 1945, s. 313; Frye, "The Samanids", s. 136.

⁷⁸ Yazıcı, "Belh", s. 410.

⁷⁹ Anonim, *Ahbârü'l-Berâmike*, nşr. Celil el-Atiyye, Beyrut 2006, s. 29; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân*, nşr. İhsan Abbas, VIII/IV, Beyrut 1970, s. 29.

⁸⁰ Hiouen-Thsang, *Histoire De La Vie De Hiouen-Thsang*, fr. trc. Stanislas Julien, Paris 1853, s. 64.

⁸¹ "Belh şehrinde Nevbahâr denilen bir mabet bulunur. Hac için buraya gelinir. Eşbet denilen kubbeli yapı vardır. Kabil ve Çin büyükleri burada haccederler" (İbn Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, nşr. M. J. de Goeje Leiden 1885, 322-323).

⁸² Kamoliddin, *The Samanids*, s. 49.

⁸³ Taşağıl, *Gök-Türkler*, I, s. 178; Harun Güngör, "Orta Asya'da Mâni Dininin Yayılması ve Türk Kültürüne Etkisi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(6), 1989, s. 83.

⁸⁴ İbn Miskevî, *Tecâribü'l-Ümem*, II, s. 140-141.

⁸⁵ Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, III, s. 129-130.

⁸⁶ İbn Fadlân, *Risâletü İbn Fadlân fi Vasfi'r-Rihle*, nşr. Sâmî ed-Dehhân, Beyrut 1987, s. 77, 81.

TARİHİ KAYNAKLAR IŞIĞINDA SÂMÂNÎ AİLESİNİN MENŞEİ

İslâmiyet’i kabul etmelerine ön ayak olan Sâmânîler olmuştur. Türkistan’da kurulmuş Türk-İslâm devletleri hakkında değerli bilgilere veren Orta Çağ’ın önemli tarihçilerinden biri olan Cemâl-i Karşî, Satuk Buğra Han’a İslâm dinini sevdiren ve onun İslâmiyet’i kabul etmesine vesile olan kişinin Sâmânî hükümdarı Nasr b. Ahmed olduğunu zikretmektedir.⁸⁷ Modern birçok Avrupalı tarihçinin kabul ettiği gibi ola ki Sâmânîler İran menşei bir devlet olmuş olsalardı Sünnî görüşü bu kadar benimsemeleri pek mümkün olmazdı. Ancak kaynakların ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Sâmânîler, Sünnî görüşü fazlasıyla benimsedikleri gibi, Zerdüş inanişinden gelen Şîî görüşlü Fars kökenli devletlere sürekli savaş hâlinde olmuşlardır.⁸⁸ Sâmânîler’in Şîî görüşünü değil de Sünnîliği benimsemiş olmalarında yatan en önemli sebep ailenin atası olarak kabul gördüğümüz Cabba Han’ın, diğer Türk-İslâm devletlerin geçmişinde olduğu gibi Budizm veya gök tanrıya inanmış olmasıdır. Böylece atalarının Zerdüş olmaması sebebiyle Sâmânî ailesi Sünnî görüşü benimsemişlerdir.

Sâmânîler’in savaş halinde oldukları Büveyhî Devleti’nin saray tarihçisi olan İbn Miskeveyh’in Sâmânî ailesi hakkında zikrettiği kayıtlar hanedanın menşeinin açıklanması bakımından son derece önemlidir. İbn Miskeveyh, Büveyhî Devleti’nin İran kökenli önemli vezirlerinden birdir. Müellifin kaleme aldığı *Tecâribü’l-Ümem ve Te’âkibü’l-Himem* adlı eseri, tufandan Adudüddevle’nin vefat yılı olan 372 (983) tarihine kadar vuku bulmuş olayları içine alan bir tarih kitabıdır. Büveyhî Devleti tarihiyle ilgili son kısmı, İbn Miskeveyh’in şahsî müşahedelerine ve dolayısıyla birinci elden verilere dayandığı için eser bu hanedanın tarihi için en değerli kaynaklardan biri kabul edilmektedir.⁸⁹ İbn Miskeveyh, Sâmânîler ve Büveyhîler arasında geçen bir savaşı anlatırken, Sâmânîler için “Düşmanımız olan Türkler” tabirini kullanmıştır. Bu kaydının ilerleyen bölümlerinde ise onun savaş meydanında olduğu anlaşılmaktadır. Müellif, oldukça sert geçen savaşta Büveyhî ordusunun erzak sorunu yüzünden ancak birer koyun kestiklerini, Sâmânî ordusunun ise üç dört koyun kestiğini nakletmektedir.⁹⁰ Görüldüğü üzere İbn Miskeveyh, Sâmânîleri Türk olarak görmüş ve bu şekilde eserine nakletmiştir. Eğer ki Sâmânîler’in İran kökenli bir millet olduğunu düşünseydi, bunu mutlaka eserinde belirtmekten geri durmazdı.

X. yüzyılın önemli İslâm coğrafyacılarından biri olan Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, Mahmûd b. Amîr Velî ve İbn Miskeveyh gibi Sâmânîler’in Türk kökenli bir hanedan olduğuna işaret etmektedir. Makdisî, *Ahsenü’l-Tekasîm fî Marifeti’l-Ekâlîm* adlı eserinde Cürcân⁹¹ bahsini anlatırken, buranın sürekli olarak Sâmânî Türkleri ve Deylemliler tarafından tahrip edildiğini nakletmektedir.⁹² Makdisî’nin bu nakline destek olarak, İbn Asem el-Kûfî, Belâzürî, Taberî, İbnü’l-Esir ve İbn Kesîr gibi müellifler eserlerinde Cürcân şehrinin sık sık Türklerin saldırılarına maruz kaldığını zikretmektedirler.⁹³ Müelliflerin nakillerden de anlaşılacağı üzere, daha önceki yıllarda kendi soydaşları tarafından ele geçirilmeye çalışılan Cürcân’ın, şimdi de Sâmânîler tarafından tahrip edilip ele geçirilmeye çalışıldığı Makdisî tarafından doğrulanmaktadır.

Orta Çağ’ın en saygın tarihçi ve coğrafyacılarından biri olan Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvîni’nin Sâmânî ailesinin erken dönem tarihleri hakkında verdiği bazı bilgiler, bizlere ailenin Cabba Han’dan geldiğine dair işaretler göstermektedir. Kazvîni, ailenin ilk atalarının İslâm dinini girmeden önce Mâverâünnehir hâkimi olduklarını zikretmektedir.⁹⁴ Modern Avrupalı tarihçilerin ifade ettiği gibi Sâmânî ailesinin soyunu Behrâm Çübîn’den geldiğini kabul ettiğimiz taktirde, Kazvîni’nin ifadeleri bu düşünceye ters düşmektedir. Çünkü Behrâm Çübîn hiçbir zaman Mâverâünnehir bölgesine hâkim olamamıştır. Ayrıca Behrâm Çübîn bir yönetici değil Sâsânî ordusunun yüksek rütbeli bir komutandı. Ancak Kazvîni’nin bu nakli, ailenin tarafımızca atası olarak kabul ettiğimiz Cabba Han ile tam anlamıyla uyumaktadır. Yukarıda da sıkça zikrettiğimiz gibi Cabba Han bir zamanlara Belh’in yöneticiliğini yaptığı gibi Göktürk Devleti’nin başına geçerek Mâverâünnehir bölgesinin hâkimi de olmuştur. Öte yandan yine Mâverâünnehir sınırları içerisinde olan Semerkant şehrinde de bir süre ikamet etmiş ve orada ölmüştür. O halde tüm bu ifadeler birleştirildiğinde Kazvîni’nin işaret ettiği kişi Behrâm Çübîn değil Cabba Han’dır. Sonuç olarak çalışmamız boyunca ifade ettiğimiz tüm görüşleri bir araya getirdiğimizde, kanımızca Sâmânî ailesinin menşei Ahmed b. Esed b. Sâmân b. Cabba Han şeklinde olması kaynaklar ve dönemin şartları bakımından daha makul ve akla yatkın gelmektedir.

⁸⁷ Cemâl-i Karşî, *Mülhakatü’s-Surâh*, nşr. V. V. Barthold, *Turkestan v Epoxu Mongol’skago Naşestviya*, III, St. Petersburg 1898, s. 131-132.

⁸⁸ Sâmânîler, bölgede Büveyhî Devleti ile savaştıkları gibi, Fars kökenli olduğunu düşünülen Deylemliler ile de sürekli savaş halinde olmuşlardır. bk. Nerşahî, *Târihu Buhârâ*, s. 135; Tahsin Yazıcı, “Deylem”, *DİA*, C. IX, İstanbul 1994, s. 263-265.

⁸⁹ Mehmed Bayrakdar, “İbn Miskeveyh”, *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, s. 206.

⁹⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-Ümem*, II, s. 140-141.

⁹¹ Hazar denizinin güneydoğusunda tarihi bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu eyalettir. Geniş bilgi için bk. Rıza Kurtuluş, “Cürcân”, *DİA*, C. VIII, İstanbul 1993, s. 131-132.

⁹² Makdisî, *Ahsenü’l-Tekasîm*, s. 358.

⁹³ İbn Asem el-Kûfî, *Kitâbü’l-Fütûh*, VII-VIII, nşr. Ali Şubri, Beyrut 1991, s. 468, 470-471-472; Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, nşr. Muhammed Rıdvân, Beyrut 1983, s. 330-335; Taberî, *Târihu’l-Ümem*, VI, s. 532-534, 537-539, 541-544; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, V, s. 29-36; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XIV/IX, Beyrut 1990, s. 175-176.

⁹⁴ Kazvîni, *Târihi-i Güzide*, s. 376.

SONUÇ

Modern Avrupalı tarihçiler tarafından sadece kaynaklarda Sâmânî ailesine atfedilen şecerelere dayanılarak onların İran kökenli bir millet olarak kabul etmişler ve bu konuda uzun yıllar boyunca ısrarcı davranmışlardır. Bir milletin etnik kökeni belirlenirken yalnızca şecerelerine değil yayıldıkları bölgelere, siyasî-askerî faaliyetlerine ve bunlar dışında dini inanışlarına da dikkat edilmelidir. Bu hususların birçoğunun Sâmânîler'in menşei konusu araştırılırken göz ardı edildiği açık bir şekilde tespit edilmiştir. Bundan dolayı bilhassa dönemin kaynaklarını, yayıldıkları bölgeleri, siyasî-askerî iş birlikleri ve dini görüşleri yeniden incelendiğinde Sâmânîler'in Türk kökenli millet oldukları kanısına varmak daha da kolaylaşmıştır.

Sâmânîleri İran kökenli bir millet olarak kabul ettiğimiz taktirde, yayılım gösterdikleri bölgelerde nasıl egemenlik kurabilecekleri sorusu da ayrı önem kazanmıştır. Özellikle yayıldıkları bölgelerin yüzyıllar boyunca Türk yurtları olması ve buralarda sağlam bir devlet otoritesi kurmuş olmaları, onların İran kökenli bir millet oldukları sonucundan bir hayli uzaklaştırmaktadır. Öyle ki Sâmânîler, İran kökenli halkın daha yoğun yaşadığı yerlerde hâkimiyet kurmakta güçlük çekerken, Türklerin yoğun bir şekilde yaşadıkları yerlerde ise daha iyi bir yönetim tesis etmişlerdir. Bunun en iyi örneğini İlyas'a verilen Herat'ın kısa bir zaman sonra Sâmânî ailesinin hâkimiyetinin dışına çıkmış olmasına karşın diğer kardeşlere verilen Türk yurtlarının uzun yıllar boyunca ailenin elinde kalması gösterilebilir. Dolayısıyla batılı tarihçiler tarafından İran menşei bir millet olarak gösterilen Sâmânîler'in Türklerin yüzyıllar boyunca askerî, siyasî ve nüfus anlamında hâkim oldukları bölgelerde mi yoksa kendileri ile aynı etnik kökene sahip İran tarafında mı varlıklarını koruyarak devlet olabileceklerini düşünmek gerekmektedir. Bu soruya cevaben, ailenin yayılım bölgeleri, bölgedeki Türkler üzerindeki etkisi ve şecerelerde kendilerine atfedilen Türk isimleri, dini görüşleri ve birçok alanda daha sonraki Türk devletlerine örnek olmaları yeniden incelendiğinde, Sâmânîler'in İrânî bir hanedan olmadığını, ancak bu hususlar çerçevesinde Türk kökenli bir millet olabileceği sonucuna varmak daha kolay olacaktır. Ayrıca Mahmûd b. Amîr Velî, Abdülkerîm b. Muhammed Sem'ânî ve Yâkût el-Hamevî tarafından zikredilen Cabba Han adlı kişinin hâkim olduğu yerler, dini inanışı ve Sâmânîler'in erken dönemleri hakkında bilgi veren birçok kaynağın doğrudan veya dolaylı yoldan onu işaret etmiş olması, yine bizlere ailenin Türk kökenli bir hükümdardan geldiklerini göstermektedir.

KAYNAKÇA

I. Kaynak Eserler

ABDÜLKERİM B. MUHAMMED SEM'ÂNÎ, *el-Ensâb*, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, Beyrut 1980.

AHMED B. ABDÜLVEHHÂB NÜVEYRÎ, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, XXXIII/XXV, nşr. Abdel Macid Tarhani, Beyrut 2004.

ALÎ B. HÜSEYİN MESÛDÎ, *Mürûc ez-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, IX/II, nşr. ve fr. trc. Barbier de Meynard ve Pavet de Courteille, Paris 1863.

ALÎ B. ZEYD EL-BEYHAKÎ, *Târîh-i Beyhak*, nşr. Ahmed Behmenyâr, Tahran 1938.

ANONİM, *Ahbârü'l-Berâmike*, nşr. Celîl el-Atiyye, Beyrut 2006.

ANONİM, *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, nşr. Menûçîhr-i Sütüde, Tahran 1983.

BELÂZÜRÎ, *Fütühu'l-Bıldân*, nşr. Muhammed Rıdvân, Beyrut 1983.

BENÂKİTÎ, *Târîh-i Benâkitî*, nşr. Ca'fer Şuâr, Tahran 1348 hş.

BEYZÂVÎ, *Nizâmü't-Tevârîh*, nşr. Seyyid Mansûr, Haydarâbâd 1930.

BÎRÛNÎ, *el-Âsârü'l-Bâkiye Ani'l-Kurûni'l-Hâliye*, nşr. C. E. Sachau, Leipzig 1878.

CEMÂL-İ KARŞÎ, *Mülhakatü's-Surâh*, nşr. V. V. Barthold, *Turkestan v Epoxu Mongol'skago Naşestviya*, II/I, St. Petersburg 1898; a.e. nşr. Ş. H. Vahidov ve B. B. Aminov, Almatı 2005.

EBÛ MANSÛR ES-SEÂLİBÎ, *Gureru Ahbâri Mülûki'l-Fürs ve Siyerihim*, nşr. ve fr. trc. Hermann Zotenberg, Paris 1900.

EBÛ-L-ABBÂS ŞİHÂBÜDDİN EL-KALKAŞENDÎ, *Subhu'l-A'sâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*, XIV/IV, nşr. Muhammed Abdürresûl İbrâhim, Kahire 1914.

TARİHİ KAYNAKLAR IŞIĞINDA SÂMÂNÎ AİLESİNİN MENŞEİ

- EBÜ'L-FİDÂ, *el-Muhtasar fî Târîhi 'l-Beşer*, II/I, nşr. Mahmûd Deyyûb, Beyrut 1997.
- EBÜLGAZÎ BAHADIR HAN, *Şecere-i Terâkime*, nşr. ve trk. trc. Muharrem Ergin, İstanbul ts.
- FASÎH-İ HÂFÎ, *Mücmel-i Fasîhî*, II/I, nşr. Seyyid Mahmûd Horasânî, Meşhed 1341 hş.
- FİRDEVSÎ, *Şâhnâme*, IV/I, nşr. Turner Macan, Calcutta 1829.
- GERDÎZÎ, *Zeynü 'l-Ahbâr*, nşr. Abdülhay Habîbî, Tahran 1363 hş.
- HAMDULLÂH EL-MÜSTEVFÎ EL-KAZVÎNÎ, *Târîh-i Güzide*, nşr. Abdülhüseyn Nevâî, 1387 hş.
- HÂNDMÎR, *Düstûrû 'l-Vüzerâ*, nşr. Saîd-i Nefîsî, Tahran 1317 hş.
- HÂNDMÎR, *Habîbü 's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi 'l Beşer*, IV/II, nşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, Tahran 1380 hş.
- HÎOUEN-THSANG, *Histoire De La Vie De Hiouen-Thsang*, fr. trc. Stanislas Julien, Paris 1853.
- İBN ASEM EL-KÛFÎ, *Kitâbü 'l-Fütûh*, VII-VIII, nşr. Ali Şubri, Beyrut 1991.
- İBN FADLÂN, *Risâletü İbn Fadlân fî Vasfî 'r-Rihle*, nşr. Sâmî ed-Dehhân, Beyrut 1987.
- İBN FAZLULLAH EL-ÖMERÎ, *Mesâlikü 'l-Ebsâr fî Memâlikü 'l-Emsâr*, nşr. Kâmil Salmân al-Jubûri ve Mahdi al-Naim, Beyrut 2010.
- İBN HALDÛN, *Kitâbü 'l-İber ve Dîvânü 'l-Mübtede ve 'l-Haber fî Eyyâmi 'l-Arab ve 'l-Acem ve 'l-Berber ve men-Âsarahüm min-Zevi 's-Sultâni 'l-Ekber*, VIII/III, nşr. Süheyl Zekkar, Beyrut 2000.
- İBN HALLİKÂN, *Vefeyâtü 'l-Ayân*, VIII/IV, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1971.
- İBN HAVKAL, *Sûretü 'l-Arz*, nşr. J. Heindrik Kramers, Leiden 1938; a.e.: trk. trc. Ramazan Şeşen, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.
- İBN HURDÂZBÎH, *Kitâbü 'l-Mesâlik ve 'l-Memâlik*, nşr. M. J. de Goeje, Leiden 1889.
- İBN KESÎR, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIV/IX, Beyrut 1990.
- İBN MÂKÛLÂ, *el-İkmâl*, VI/IV, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, Haydarâbâd 1966.
- İBN MANZÛR, *Muhtasarü Târîhi Dımaşk*, XXXI/IV, nşr. Rûhiyye en-Nehhâs v.dğr., Dımaşk 1987.
- İBN MİSKEVEYH, *Tecâribü 'l-Ümem ve Te 'âkıbü 'l-Himem*, VII/I, nşr. ve ing. trc. H. Frederick Amedroz ve D. Samuel Margoliouth, London 1920.
- İBN TAĞRÎBERDÎ, *en-Nücûmü 'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve 'l-Kâhire*, XII/III, nşr. Dârü'l-Kütübî'l-Mısrıyye, Kahire 1932.
- İBNÜ'L-ESÎR, *el-Kâmil fî 't-Târîh*, nşr. C. J. Tornberg, Leiden 1851-1876.
- İBNÜ'L-VERDÎ, *Tetimmetü 'l-Muhtasar fî Ahbâri 'l-Beşer*, II/I, nşr. Ahmed Rifat el-Bedrâvî, Beyrut 1970.
- İSTAHRÎ, *Kitâbü 'l-Mesâlik ve 'l-Memâlik*, nşr. M. J. de Goeje, Leiden 1927.
- KADI AHMED GAFFÂRÎ, *Târîhi Cihân-ârâ*, nşr. Hasan-ı Nerâkî, Tahran 1342 hş.
- MAHMÛD B. AMÎR VELÎ, *Bahru 'l-Esrar fî Menâkibi 'l-Ahyâr*, nşr. Mayel Heravi, Kabil 1981.
- MUHAMMED B. AHMED EL-HÂRİZMÎ, *Mefâtihu 'l-Ulûm*, nşr. G. van Vloten, Leiden 1895.
- MUHAMMED B. AHMED EL-MAKDÎSÎ, *Ahsenü 't-Tekâsîm fî Marifeti 'l-Ekâlîm*, nşr. M. J. de Goeje, Leiden 1906.
- MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ, *Târîhu 'l-Ümem ve 'l-Mülûk*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, Kahire 1979.
- MUHAMMED B. HÂVENDŞÂH B. MAHMÛD MÎRHÂND, *Ravzatü 's-Safâ fî Sireti 'l-Enbiyâ ve 'l-Mülûk ve 'l-Hulefâ*, nşr. Abbas Pervîz, Tahran 1338 hş.
- NECMEDDİN NESEFÎ, *el-Kand fî Zikri Ulemâ 'i Semerkand*, nşr. Yûsuf el-Hâdî, Tahran 1999.
- NERŞAHÎ, *Târîhu Buhârâ*, Muhammed Takî Müderris-i Razavî, Tahran 1984.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLÂH-İ HEMEDÂNÎ, *Câmiu 't-Tevârih: Gazneliler Tarihi*, II/4, nşr. Ahmed Ateş, Ankara 1999; a.e.: *Câmiu 't-Tevârih: Târîh-i Oğûz*, nşr. Muhammed Rûshan, Tahran 2005.

ŞEBÂNKÂREÎ, *Mecmau'l-Ensâb fi't-Tevârih*, nşr. Âga Mîr Hâşim-i Muhaddis, Tahran 1984.

THEOPHANES CONFESSOR, *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, ing. trc. C. Mango ve R. Scott, Oxford 1997.

THEOPHYLACTİ SİMOCATTAE, *Historiae*, nşr. Carolvs de Boor, Lipsiae 1887.

YAKÛBÎ, *Târihu'l-Yakûbî*, II/II, nşr. M. T. Houtsma, Leiden 1883; a.e: nşr. Abdülemîr Mühennâ, II/II, Beyrut 1993.

YÂKÛT EL-HAMEVÎ, *Mu'cemü'l-Büldân*, VI/III, nşr. F. Wüstenfeld, Leipzig 1868.

II. Tetkikler

ÂŞTİYÂNÎ, Abbas İkbâl-i, *Târih-i İrân*, Tahran 1972.

AYDINLI, Osman, "Semerkant", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 481-484.

AVCI, Casim, "Yâkût el-Hamevî", *DİA*, C. XLIII, İstanbul 2013, ss. 288-291.

BABAYAR, Gaybullah, *Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu*, TİKA, Ankara 2007.

BARTHOLD, V. V. "Esed", *İA*, C. IV, İstanbul 1978, ss. 368-369.

BAYRAKDAR, Mehmed, "İbn Miskeveyh", *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, ss. 201-208.

BOSWORTH, C. Edmund, "Sâmânids", *El*, VIII, Leiden 1995, ss. 1025-1031.

_____, "The Sâmânids", *The Islamic Dynasties*, Edinburgh 1996.

BOZKURT, Nahide, "Hârûnürreşid", *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, ss. 258-261.

_____, "Me'mûn", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 101-104.

BROCKELMANN, Carl, *History of The Islamic Peoples*, New York 1960.

BROWNE, Edward G. *A Literary History of Persia*, IV/I, Cambridge 1956.

BÜCHNER, V. F. "Sâmâniler", *İA*, C. X, İstanbul 1996, ss. 140-143.

CHAVANNES, Edouard, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, trk. trc. Mustafa Koç, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

CHRİSTENSEN, Arthur, *L'Iran Sous Les Sassanides*, Copenhagen 1936.

CZEGLÉDY, Károly, "Bahrâm Čöbîn and the Persian Apocalyptic Literature", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 8(1), 1958, ss. 21-43.

FRİTZ, Wolff, *Glossar Zu Firdosis Schahname*, Berlin 1935.

FRYE, Richard N. ve Sayılı, Aydın, "Turks in Khurasan and Transoxania at the Time of the Arab Conquest", *Muslim World*, 35(4), 1945, ss. 308-315.

FRYE, Richard N. *The History of Bukhara*, Cambridge 1954.

_____, "The Samanids", *CHIr.*, IV, Cambridge 2008.

GOLDEN, Peter B. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, Wiesbaden 1992.

GÖBL, Robert, *Dokumente zur Geschichte der Iranischen Hunnen in Baktrien und Indien*, III/I, Wiesbaden 1967.

GÜNALTAY, Şemsettin, "İslam Dünyasının İnhitâtı Sebebi Selçuk İstilası Mıdır?", *Belleten*, 2(5-6), 1938, ss. 73-88.

GÜNGÖR, Harun, "Orta Asya'da Mâni Dininin Yayılması ve Türk Kültürüne Etkisi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(6), 1989, ss. 81-94.

HARMATTA, J. ve Litvinsky, B. A. *Tokharistan and Gandhara Under Western Türk Rule (650-750)*, Paris 1996.

HAWTING, G. R. *The First Dynasty of Islam*, London-New York 2000.

HUART, CL. ve Masse, H. "Bahrâm", *El*, I, Leiden 1986, ss. 938-939.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

TARİHİ KAYNAKLAR IŞIĞINDA SÂMÂNÎ AİLESİNİN MENŞEİ

- KAMOLİDDİN, Shamsiddin, *The Sâmanîds (The First Islamic Local Dynasty in Central Asia)*, Saarbrücken 2011.
- KONUĞU, Enver, “Behrâm-ı Gür”, *DİA*, C. V, İstanbul 1992, ss. 356.
- KOWALSKI, Tadeusz, “The Turks in the Shah-Nama”, *The Formation of the Classical Islamic World*, Ed. C. Edmund Bosworth, New York 2007.
- KURT, Hasan, “Devlet Kurma Sürecinde Sâmanoğulları”, *AÜİFD*, 44(2), 2003, ss. 109-129.
- KURTULUŞ, Rıza, “Cürcân”, *DİA*, C. VIII, İstanbul 1993, ss. 131-132.
- LANE-POOLE, Stanley, *The Mohammedan Dynasties (Chronological And Genealogical Tables With Historical Introductions)*, London 1984.
- MARQUART, Josef, *A Catalogue of the Provincial Capitals of Eranshahr*, Roma 1931.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Esed b. Abdullah el-Kasrî”, *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, ss. 365.
- POURSHARİATİ, Parvaneh, *Decline and Fall of the Sâsânian Empire*, New York 2008.
- SAMUR, Sebahattin, “Nerşahî”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, ss. 562.
- SALMAN, Hüseyin, “Tohâristan”, *DİA*, C. XLI, İstanbul 2012, ss. 214-215.
- SALMAN, Hüseyin ve Özgüdenli, Osman G. “Yabgu”, *DİA*, C. XLIII, İstanbul 2013, ss. 170-171.
- SHAHBAZİ, A. Sh. “Bahram VI Çobin”, *Elr*, III, London 1988, ss. 514-522.
- SYKES, P. M. *History of Persia*, London 1915.
- ŞEŞEN, Ramazan, “Eski Araplara Göre Türkler”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XV, 1969, ss. 11-36.
- _____, “İbn Havkal”, *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, ss. 34-35.
- SEYYİD, Eymen Fuâd, “Fâtımiler”, *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, ss. 228-237.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Gök-Türkler*, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- TOGAN, Nazmiye, “Peygamberin Zamanında Şarki ve Garbi Türkistanı Ziyaret eden Çinli Budist Rahibi Hüen-Çang’ın bu Ülkenin Siyasi ve Dini Hayatına Alt Kayitleri”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, 4(1-2), 1956, ss. 21-64.
- TOGAN, Zeki V. “The Topography of Balkh Down to the Middle of the Seventeenth Century”, *Central Asiatic Journal*, 14(4), 1970, ss. 277-288.
- _____, *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznâmesi*, Tercüme ve Tahlili, Enderun Yayınları, İstanbul 1982.
- TOĞAY, Ali Hüseyin, “Behram Çubin’in Göktürkler Üzerine Seferi Hakkında Bir Değerlendirme”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 2023, ss. 288-311.
- USTA, Aydın, *Türklerin İslamlaşma Sertüveni: Sâmanîler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.
- _____, *Türkler ve İslamiyet (İlk Müslüman Türk Devleti: Sâmanîler)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021.
- YAZICI, Tahsin, “Belh”, *DİA*, C. V, İstanbul 1992, ss. 410-411.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abbâsiler”, *DİA*, C. I, İstanbul 1988, ss. 31-48.

GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

